

महाराष्ट्र शासन

सामान्य प्रशासन विभाग

सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६

महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१

आणि

त्याखाली काढलेले नियम

(दिनांक १५ जानेवारी, २००१ पर्यंत सुधारित)

व्यवस्थापक, शासकीय मुद्रणालय आणि ग्रंथागार, नागपूर यांच्याद्वारे भारतात मुद्रित आणि
संचालक, शासन मुद्रण व लेखनसामग्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई-४, यांच्याद्वारे प्रकाशित

२००६

[किंमत रु. ७-००]

महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१

अनुक्रमणिका

उद्देशिका.

कलमे.

१. संक्षिप्त नाव, व्याप्ती व प्रारंभ	
२. व्याख्या	
३. लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त यांची नेमणूक	
४. लोक आयुक्तांनी किंवा उप लोक आयुक्तांनी इतर कोणतेही पद धारण न करणे	
५. लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त यांचा पदावधी आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती	
६. लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला काढून टाकणे	
७. लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास ज्यांचे अन्वेषण करता येईल अशा बाबी.	
८. अन्वेषणाधीन नसलेल्या बाबी.	
९. तक्रारीच्या संबंधातील तरतुदी.	
१०. अन्वेषणाच्या बाबतीतील कार्यपद्धती	
११. पुरावा	
१२. लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त यांचे अहवाल	
१३. लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त यांचा कर्मचारीवर्ग	
१४. माहितीची गुप्तता	
१५. लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांचा हेतुपूर्वक अपमान करणे किंवा त्यांच्या कामात अडथळा आणणे किंवा त्यांचा दुर्लौकिक करणे.	
१६. संरक्षण.	
१७. लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त यांच्याकडे अतिरिक्त कार्य सुपूर्द करणे.	
१८. लोकसेवकांच्या विवक्षित वर्गाविरुद्ध असलेल्या तक्रारी वगळण्याचा अधिकार	
१९. प्रत्यायोजनाचा अधिकार	
२०. नियम करण्याचा अधिकार.	
२१. शंका निरसन	
२२. व्यावृत्ती	
पहिली अनुसूची	
दुसरी अनुसूची	
तिसरी अनुसूची	

[सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६]^१

[महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१]

[१० डिसेंबर, १९७१]

विवक्षित प्रकरणांमध्ये महाराष्ट्र शासनाने किंवा महाराष्ट्र राज्यातील विवक्षित शासकीय प्राधिकरणांनी केलेल्या किंवा त्यांच्या वतीने करण्यात आलेल्या प्रशासकीय कारवाईच्या अन्वेषणासाठी विवक्षित प्राधिकाऱ्यांची नेमणूक करणे व त्यांची कामे आणि तत्संबंधित बाबी याबाबत तरतूद करण्यासाठी अधिनियम.

ज्याअर्थी, विवक्षित प्रकरणांमध्ये महाराष्ट्र शासनाने किंवा महाराष्ट्र राज्यातील विवक्षित शासकीय प्राधिकाऱ्यांनी केलेल्या किंवा त्यांच्या वतीने करण्यात आलेल्या प्रशासकीय कारवाईच्या अन्वेषणासाठी विवक्षित प्राधिकाऱ्यांची नेमणूक करणे व त्यांची कामे आणि तत्संबंधित बाबी याबाबत तरतूद करणे इष्ट आहे ; त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या बाविसाव्या वर्षी, याद्वारे पुढील अधिनियम, करण्यात येत आहे :-

१. (१) या अधिनियमास, महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१, असे म्हणावे.

संक्षिप्त नाव.
व्याप्ती व
प्रारंभ.

(२) तो, संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यास लागू आहे.

(३) राज्य शासन, राजपत्रात अधिसूचना प्रसिद्ध करून नेमील अशा दिनांकास तो अमलात येईल.

२. संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर, या अधिनियमात,--

व्याख्या.

(अ) " कारवाई " म्हणजे निर्णय, शिफारस किंवा निष्कर्ष या रूपाने किंवा कोणत्याही इतर रीतीने केलेली कारवाई आणि त्यामध्ये कारवाई करण्यात केलेल्या कसुरीचा अंतर्भाव होतो ; आणि कारवाई सूचित करणाऱ्या इतर सर्व शब्दप्रयोगांचा तदनुसार अर्थ लावण्यात येईल ;

(ब) लोकसेवकांच्या संबंधात " अभिकथन " म्हणजे अशा लोकसेवकाने,--

(एक) स्वतःच्या किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीच्या कोणत्याही फायद्यासाठी किंवा अनुग्रहासाठी किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीची अकारण हानी करण्यासाठी किंवा तिला त्रास देण्यासाठी म्हणून, लोकसेवक म्हणून असलेल्या आपल्या हुद्याचा दुरुपयोग केला आहे ;

(दोन) लोकसेवक म्हणून असलेली आपली कामे पार पाडताना, व्यक्तिगत हितासाठी किंवा अनुचित वा भ्रष्ट हेतूने तो प्रवृत्त झाला होता ; किंवा

(तीन) भ्रष्टाचाराबद्दल तो दोषी आहे किंवा लोकसेवक या नात्याने आवश्यक असलेली सचोटी त्याच्याजवळ नाही ;

अशा अर्थाचे दृढकथन.

(क) लोकसेवकांच्या संबंधात " सक्षम प्राधिकारी " म्हणजे,--

(एक) मंत्री किंवा सचिव यांच्या बाबतीत, मुख्यमंत्री

(दोन) इतर कोणत्याही लोकसेवकांच्या बाबतीत विहित करण्यात येईल असा प्राधिकारी.

(ड) " गा-हाणे " म्हणजे, कुप्रशासनाचा परिणाम म्हणून आपल्यावर अन्याय झाला आहे किंवा आपणास अकारण त्रास झाला आहे, अशा एखाद्या व्यक्तीने सांगितलेला दावा ;

(इ) " लोक आयुक्त " म्हणजे, कलम ३ अन्वये लोक आयुक्त म्हणून नेमलेली व्यक्ती ;

^१उद्देश व कारणे याचे निवेदन यासाठी, महाराष्ट्र शासन राजपत्र, १९७१, भाग-पाच, असाधारण, पृष्ठ ९८-९९ पहा.

(फ) “उप लोक आयुक्त” म्हणजे, कलम ३ अन्वये उप लोक आयुक्त म्हणून नेमलेली व्यक्ती ;
 (ग) “कुप्रशासन” म्हणजे, पुढीलपैकी कोणत्याही बाबतीत प्रशासकीय कामे पार पाडताना, केलेली किंवा केल्याचे दिसून येणारी पुढील प्रकारची कारवाई होय—

(एक) ज्या बाबतीत अशी कारवाई किंवा अशा कारवाईचे नियमन करणारी प्रशासकीय कार्यपद्धती किंवा प्रथा ही अवाजवी, अन्यायी, जुलमी किंवा अनुचित भेदभाव करणारी असेल; किंवा,

(दोन) ज्या बाबतीत अशी कारवाई करण्यामध्ये हयगय किंवा अकारण विलंब झाला असेल किंवा अशा कारवाईचे नियमन करणाऱ्या प्रशासकीय कार्यपद्धतीमुळे किंवा प्रथेमुळे अकारण विलंब झाला असेल ;

(ह) “मंत्री” म्हणजे, महाराष्ट्र राज्याच्या मंत्रीपरिषदेचा (मुख्यमंत्र्याव्यतिरिक्त) सदस्य, मग त्यास, मंत्री, राज्यमंत्री आणि उप मंत्री यापैकी कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येत असो ;

(आय) “अधिकारी” म्हणजे, महाराष्ट्र राज्याच्या कारभाराच्या संबंधातील एखाद्या लोकसेवेत किंवा पदावर नेमलेली व्यक्ती ;

(जे) “विहित” म्हणजे, या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले ;

(के) “लोकसेवक” म्हणजे, यात यापुढे दिलेल्या वर्णनांपैकी कोणत्याही वर्णनाखाली येणारी व्यक्ती :—

(एक) खंड (ह) मध्ये निर्दिष्ट केलेला प्रत्येक मंत्री;

(दोन) खंड (आय) मध्ये निर्दिष्ट केलेला प्रत्येक अधिकारी ;

(तीन) (अ) महाराष्ट्र जिल्हा परिषद व पंचायत समिती अधिनियम, १९६१ अन्वये रचना केलेल्या जिल्हा परिषदेचा प्रत्येक अध्यक्ष आणि उपाध्यक्ष, पंचायत समितीचा सभापती व उप सभापती आणि स्थायी किंवा कोणत्याही विषय समितीचा सभापती.

(ब) महाराष्ट्र नगरपालिका अधिनियम, १९६५ अन्वये प्रस्थापित केलेल्या किंवा प्रस्थापित झाल्याचे मानण्यात येणाऱ्या नगरपालिकेचा प्रत्येक अध्यक्ष व उपाध्यक्ष व स्थायी किंवा कोणत्याही विषय समितीचा सभापती.

(चार) पुढील सेवेत असलेली किंवा त्यांच्याकडून वेतन घेणारी प्रत्येक व्यक्ती :—

(अ) याबाबतीत राज्य शासनाकडून शासकीय राजपत्रात अधिसूचित करण्यात येईल असे, महाराष्ट्र राज्यातील कोणतेही स्थानिक प्राधिकरण.

(ब) राज्य किंवा प्रांतिक अधिनियमाद्वारे किंवा तदन्वये, प्रस्थापित झालेले आणि राज्य शासनाच्या मालकीचे किंवा राज्य शासनाकडून नियंत्रित करण्यात येणारे (व स्थानिक प्राधिकरण नसलेले) असे कोणतेही महामंडळ,

(क) जिच्यामधील भरणा झालेल्या भाग-भांडवलाच्या कमीत कमी एकावन्न टक्के भाग भांडवल राज्य शासनाने धारण केलेले असेल अशी, कंपनी अधिनियम, १९५६ च्या कलम ६१७ च्या अर्थानुसार कोणतीही सरकारी कंपनी किंवा जिच्यामधील भरणा झालेल्या भाग-भांडवलाच्या कमीत कमी एकावन्न टक्के भाग-भांडवल राज्य शासनाने धारण केले असेल अशा कंपनीची दुय्यम असेल अशी कोणतीही कंपनी,

(ड) जी राज्य शासनाच्या नियंत्रणाधीन असेल आणि जी उक्त शासनाकडून याबाबतीत शासकीय राजपत्रात अधिसूचित करण्यात आली असेल अशी, संस्था नोंदणी अधिनियम, १८६० अन्वये नोंदलेली कोणतीही संस्था,

(ल) “सचिव” म्हणजे, महाराष्ट्र शासनाचा सचिव आणि त्यामध्ये विशेष सचिव, अपर सचिव व सहसचिव यांचा समावेश होईल.

१९६२ चा
महा. ५.

१९६५ चा
महा. ४०.

५६ चा १.

६० चा २१.

३. (१) या अधिनिमाच्या तरतुदीनुसार अन्वेषण करण्याच्या प्रयोजनार्थ राज्यपालाने आपली सही व लोक आयुक्त शिक्का यासह काढलेल्या अधिपत्राद्वारे एका व्यक्तीची लोक आयुक्त म्हणून आणि एक किंवा अधिक व्यक्तींची लोक आयुक्त यांची उप लोक आयुक्त म्हणून नेमणूक केली पाहिजे :

परंतु,—

(अ) लोक आयुक्ताची नेमणूक, उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायमूर्ती आणि विधानसभेतील विरोधी पक्ष नेता किंवा असा कोणताही नेता नसेल तर, उक्त सभागृहातील विरोधी पक्ष सदस्यांनी, अध्यक्ष निदेश देईल त्या रीतीने याबाबतीत निवडलेली व्यक्ती, यांच्याशी विचारविनिमय केल्यानंतर केली पाहिजे ;

(ब) उप लोक आयुक्ताची किंवा उप लोक आयुक्तांची नेमणूक लोक आयुक्ताशी विचारविनिमय केल्यानंतर केली पाहिजे.

(२) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त म्हणून नेमण्यात आलेल्या प्रत्येक व्यक्तीने आपले अधिकारपद ग्रहण करण्यापूर्वी, राज्यपालांच्या समोर किंवा त्यांनी याबाबतीत नेमलेल्या कोणत्याही व्यक्तीच्या समोर, पहिल्या अनुसूचीमध्ये या प्रयोजनाकरिता ठरवून दिलेल्या नमुन्यात शपथ घेऊन किंवा दृढ कथन करून त्यावर सही केली पाहिजे.

(३) उप लोक आयुक्त हे लोक आयुक्ताच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली असतील आणि विशेषतः या अधिनियमाखालील अन्वेषण सोईस्करपणे पार पाडता यावे म्हणून, लोक आयुक्तास, त्यास आवश्यक वाटतील असे सर्वसाधारण किंवा विशेष निदेश उप लोक आयुक्तांना देता येतील :

परंतु, या पोट-कलमातील कोणत्याही मजकुरामुळे, उप लोक आयुक्ताने काढलेल्या कोणत्याही निष्कर्षाच्या दिलेल्या निर्णयाच्या किंवा केलेल्या शिफारशीच्या संबंधात कोणतीही हरकत घेण्याचा लोक आयुक्तास प्राधिकार मिळतो असा अन्वयार्थ लावता येणार नाही.

४. लोक आयुक्ताने किंवा उप लोक आयुक्ताने संसदेचा सदस्य किंवा कोणत्याही राज्याच्या विधानमंडळाचा सदस्य असता कामा नये. तसेच तो कोणतेही विश्वस्त व्यवस्थेचे पद किंवा लाभ पद (लोक आयुक्त म्हणून किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त म्हणून त्याने धारण केलेल्या पदाव्यतिरिक्त इतर) धारण करता कामा नये किंवा कोणत्याही राजकीय पक्षाशी संबंध ठेवता कामा नये किंवा कोणताही धंदा करता कामा नये किंवा कोणताही व्यवसाय करता कामा नये आणि तदनुसार, लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती, उप लोक आयुक्त म्हणून नेमण्यात आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीने आपले अधिकारपद ग्रहण करण्यापूर्वी,—

(अ) ती संसदेची किंवा कोणत्याही राज्याच्या विधानमंडळाची सदस्य असेल तर, अशा सदस्यत्वाचा राजीनामा दिला पाहिजे ; किंवा

(ब) कोणतेही विश्वस्त व्यवस्थेचे पद किंवा लाभपद ती धारण करित असेल तर, अशा पदाचा राजीनामा दिला पाहिजे ; किंवा

(क) कोणत्याही राजकीय पक्षाशी संबंधित असेल तर त्या पक्षाबरोबर असलेला आपला संबंध तोडला पाहिजे ; किंवा

(ड) कोणताही धंदा करित असेल तर (आपली मालकी सोडून देण्यापर्यंत न जाता) अशा धंद्याच्या कामकाजाशी आणि व्यवस्थापनाशी असलेला आपला संबंध तोडला पाहिजे ; किंवा

(इ) कोणताही व्यवसाय करित असेल तर तिने असा व्यवसाय करण्याचे स्थगित केले पाहिजे.

लोक आयुक्त
व उप लोक
आयुक्त यांचा
पदावधी आणि
त्यांच्या सेवेच्या
इतर शर्ती.

५. (१) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त म्हणून नेमण्यात आलेल्या प्रत्येक व्यक्तीने ज्या तारखेस ती आपले अधिकार पदग्रहण करील त्या तारखेपासून पाच वर्षांकरिता आपले पद धारण केले पाहिजे :

परंतु,—

(अ) लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास, आपल्या सहीनिशी राज्यपालास उद्देशून लिहिलेल्या पत्राद्वारे आपल्या पदाचा राजीनामा देता येईल,

(ब) लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास कलम ६ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या रीतीस अनुसरून पदावरून काढून टाकता येईल.

(२) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्ताचे पद रिकामे होईल किंवा लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त, अनुपस्थितीच्या कारणावरून किंवा इतर कोणत्याही कारणास्तव आपल्या पदाची कर्तव्ये पार पाडण्यास असमर्थ झाल्यास, कलम ३ अन्वये अशा पदावर नेमण्यात आलेली इतर व्यक्ती पदग्रहण करीपर्यंत किंवा यथास्थिती लोक आयुक्त किंवा असा उप लोक आयुक्त आपली कर्तव्ये करण्यास परत रुजू होईपर्यंत, ती कर्तव्ये,—

(अ) लोक आयुक्ताचे पद रिकामे होईल किंवा तो आपल्या पदाची कर्तव्ये पार पाडण्यास असमर्थ झाला असेल त्याबाबतीत उप लोक आयुक्ताकडून किंवा दोन अथवा अधिक उप लोक आयुक्त असतील त्या बाबतीत, राज्यपाल आदेशाद्वारे निदेश देईल त्याप्रमाणे, अशा उप लोक आयुक्तांपैकी एकाकडून ;

(ब) उप लोक आयुक्ताचे पद रिकामे झाले किंवा तो आपल्या पदाची कर्तव्ये पार पाडण्यास असमर्थ झाला तर, त्याबाबतीत स्वतः लोक आयुक्ताने किंवा उप लोक आयुक्ताने तसा निदेश दिल्यास, दुसऱ्या उप लोक आयुक्ताने किंवा यथास्थिती, निदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल त्याप्रमाणे अशा इतर उप लोक आयुक्तांपैकी एकाने पार पाडली पाहिजेत.

(३) पद धारण करण्याचे बंद झाल्यावर लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त महाराष्ट्र शासनाकडे आणखी नोकरी करण्यास (मग ती लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त म्हणून असो किंवा इतर नात्याने असो) किंवा कलम २, खंड (के) उपखंड (चार) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आले असेल असे कोणतेही स्थानिक प्राधिकरण, महामंडळ, सरकारी कंपनी किंवा संस्था याखालील कोणतीही नोकरी करण्यास किंवा पद धारण करण्यास अपात्र असेल.

(४) लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त यांना दुसऱ्या अनुसूचित विनिर्दिष्ट करण्यात आल्याप्रमाणे वेतने देण्यात येतील.

(५) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांना देय असलेले भत्ते आणि *निवृत्तीवेतन आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती या, विहित करण्यात येतील अशा असतील :

परंतु,—

(अ) लोक आयुक्तास देय असलेले भत्ते आणि *निवृत्तीवेतन आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती विहित करताना उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायमूर्तीस देय असलेले भत्ते व *निवृत्तीवेतन आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती विचारात घेतल्या पाहिजेत ;

(ब) उप लोक आयुक्तास देय असलेले भत्ते व *निवृत्तीवेतन आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती विहित करताना उच्च न्यायालयाच्या न्यायधिशस देय असलेले भत्ते आणि *निवृत्तीवेतन आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती विचारात घेतल्या पाहिजेत ;

आणखी असे की, लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यास देय असलेले भत्ते व *निवृत्तीवेतन आणि त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती यामध्ये, त्यांच्या नेमणुकीनंतर, त्यांस अहितकारक होतील असे बदल करण्यात येता कामा नयेत.

* सन १९८८ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २९ अन्वये हा मजकूर दगळण्यात आला. (दिनांक २८ डिसेंबर १९८८ च्या महाराष्ट्र शासनाच्या राजपत्रात (असाधारण) प्रसिद्ध करण्यात आला.)

६. (१) राज्यपालांना संविधानाच्या अनुच्छेद ३११ च्या तरतुदीस अधीन राहून, लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यास, गैरवर्तनाच्या किंवा अकार्यक्षमतेच्या कारणावरून त्यांच्या पदावरून काढून टाकता येईल आणि इतर कोणत्याही कारणावरून त्यास काढून टाकता येणार नाही. परंतु अशा रीतीने काढून टाकण्यापूर्वी, उक्त अनुच्छेदाच्या खंड (२) अन्वये आवश्यक असलेली चौकशी—

लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला काढून टाकणे.

(एक) लोक आयुक्ताच्या बाबतीत, जी व्यक्ती सर्वोच्च न्यायालयाचा न्यायाधीश असेल किंवा न्यायाधीश होती किंवा उच्च न्यायालयाची मुख्य न्यायमूर्ती असेल किंवा मुख्य न्यायमूर्ती होती अशा, राज्यपालांनी नेमलेल्या व्यक्तीने केली पाहिजे ; आणि

(दोन) उप लोक आयुक्ताच्या बाबतीत, जी व्यक्ती सर्वोच्च न्यायालयाचा न्यायाधीश असेल किंवा न्यायाधीश होती किंवा उच्च न्यायालयाची मुख्य न्यायाधीश असेल किंवा मुख्य न्यायाधीश होती अशा, राज्यपालांनी नेमलेल्या व्यक्तीने केली पाहिजे.

(२) पोट-कलम (१) च्या परंतुकाव्यये नेमण्यात आलेल्या व्यक्तीने, आपल्या चौकशीचा अहवाल राज्यपालांकडे सादर केला पाहिजे व त्यांनी शक्य तितक्या लवकर, उक्त अहवाल राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवण्याची व्यवस्था केली पाहिजे.

(३) पोट-कलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, राज्य विधानमंडळाच्या सभागृहातील एकूण सदस्यांपैकी बहुसंख्य सदस्यांनी आणि उक्त सभागृहात उपस्थित राहून मतदान करणाऱ्या सदस्यांपैकी कमीत कमी दोन तृतीयांश सदस्यांनी लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यास काढून टाकण्यासंबंधीच्या विनंतीस बहुमताने पाठिंबा दिलेला असल्यास ही कामे व राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहाकडून करण्यात आलेली विनंती त्याच अधिवेशनात राज्यपालांकडे सादर करण्यात आली असल्याशिवाय राज्यपालांनी लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यास काढून टाकता कामा नये.

७. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदीस अधीन राहून, लोक आयुक्तांस, ज्या कोणत्याही प्रकरणातील कारवाई संबंधी गाऱ्हाणे किंवा अभिकथन असलेली तक्रार करण्यात आली असेल अशा प्रकरणी किंवा लोक आयुक्तांच्या मते जी कोणतीही कारवाई गाऱ्हाण्याचा, किंवा अभिकथनाचा विषय झाली असेल किंवा विषय होऊ शकेल अशा,

लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास ज्यांचे अन्वेषण करता येईल अशा बाबी.

(एक) मंत्री किंवा सचिव ; किंवा,

(दोन) कलम २, खंड (क), उपखंड (तीन) मध्ये निर्दिष्ट केलेला कोणताही लोकसेवक ; किंवा,

(तीन) याबाबतीत लोक आयुक्ताशी विचारविनिमय करून राज्य शासनाकडून अधिसूचित करण्यात येईल अशा लोकसेवकांच्या वर्गातील किंवा उपवर्गातील इतर कोणताही लोकसेवक, यांनी केलेल्या किंवा त्यांच्या सर्वसाधारण किंवा विशिष्ट मान्यतेसह करण्यात आलेल्या कारवाईचे अन्वेषण करता येईल.

(२) या अधिनियमाच्या तरतुदीस अधीन राहून उप लोक आयुक्तास, ज्या कोणत्याही प्रकरणातील कारवाईसंबंधी गाऱ्हाणे किंवा अभिकथन असलेली तक्रार करण्यात आली असेल अशा प्रकरणी किंवा उप लोक आयुक्ताच्या मते जी कोणतीही कारवाई, गाऱ्हाण्याचा किंवा अभिकथनाचा विषय झाला असेल किंवा विषय होऊ शकेल अशा, मंत्री, सचिव किंवा पोट-कलम (१) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेला इतर लोकसेवक नसेल अशा कोणत्याही लोकसेवकाने केलेल्या किंवा त्याच्या सर्वसाधारण किंवा विशिष्ट मान्यतेने करण्यात आलेल्या कारवाईचे अन्वेषण करता येईल.

(३) पोट-कलम (२) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, लोक आयुक्तास, लेखी नमूद करावयाच्या कारणावरून, ज्या कोणत्याही कारवाईचे उक्त पोट-कलमान्वये उप लोक आयुक्तास अन्वेषण करता येईल अशा कारवाईचे, मग अशा कारवाईसंबंधी लोक आयुक्ताकडे तक्रार करण्यात आलेली असो वा नसो, अन्वेषण करता येईल.

(४) या अधिनियमान्वये दोन किंवा अधिक उप लोक आयुक्त नेमण्यात आले असतील त्या बाबतीत, लोक आयुक्तास, सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे, त्यापैकी प्रत्येकाकडे, या अधिनियमान्वये त्यांना ज्याचे अन्वेषण करता येईल अशा बाबी नेमून देता येतील ;

परंतु, या अधिनियमान्वये उप लोक आयुक्ताने केलेले कोणतेही अन्वेषण आणि अशा अन्वेषणासंबंधात त्याने केलेली कोणतीही कारवाई किंवा गोष्ट याबाबत, अशा आदेशाद्वारे त्यांच्याकडे जी बाब सोपविण्यात आलेली नाही अशा बाबीशी अशा अन्वेषणाचा संबंध येतो, केवळ याच कारणावरून आक्षेप घेता येणार नाही.

अन्वेषणाधीन
नसलेल्या
बाबी.

८. (१) यात या नंतर तरतूद करण्यात आली असेल त्या व्यतिरिक्त लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला,—

(अ) ज्या कोणतीही कारवाई तिसऱ्या अनुसूची मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही बाबीसंबंधी असेल ; किंवा

(ब) ज्या कोणत्याही कृतीमध्ये तक्रार करण्याऱ्यास, कोणत्याही न्यायाधिकरणापुढे किंवा न्यायालयापुढे कार्यवाही दाखल करून कोणतीही उपाययोजना करता येईल किंवा अशी उपाययोजना करता आली असती,

अशा कारवाईचा संबंधातील गाऱ्हाणे असलेल्या तक्रारीच्या बाबतीत, या अधिनियमान्वये कोणतेही अन्वेषण करता येणार नाही.

परंतु, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास अशा व्यक्तीस वाजवी कारणास्तव, अशी उपाययोजना करता आली नाही किंवा करता येत नाही याबद्दल यथास्थिति लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त याची खात्री झाल्यास, तक्रार करणाऱ्यास अशी उपाययोजना करता येईल किंवा करता आली असती तरीही, अन्वेषण करता येईल,

(२) लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला,—

१९५० चा ३७.

(अ) * लोक आयुक्ताची पूर्व सहमती घेऊन, लोकसेवक (चौकशी) अधिनियम, १९५० अन्वये ज्या बाबीच्या रीतसर आणि जाहीर चौकशीचा आदेश देण्यात आला असेल; किंवा

१९५२ चा ६०.

(ब) * लोक आयुक्ताची पूर्व सहमती घेऊन, चौकशी आयोग अधिनियम, १९५२ अन्वये जी बाब चौकशीसाठी निर्दिष्ट करण्यात आली असेल ;

अशा बाबीसंबंधातील कोणत्याही कारवाईचे अन्वेषण करता येणार नाही.

(३) लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला कलम २, खंड (के), उप खंड (चार) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या लोकसेवकाविरुद्ध असलेल्या गाऱ्हाण्याचा अंतर्भाव होणाऱ्या कोणत्याही तक्रारीचे अन्वेषण करता येणार नाही,

(४) लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला कलम १८ अन्वये काढलेल्या अधिसूचनेनुसार त्याच्या अधिकारितेमधून वगळलेल्या कोणत्याही तक्रारीसंबंधी अन्वेषण करता येणार नाही.

(५) लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला,—

(अ) ज्या कारवाई विरुद्ध तक्रार करण्यात आली असेल ती कारवाई तक्रार करणाऱ्यास माहीत झाल्याच्या तारखेपासून १२ महिन्यांचा कालावधी संपल्यानंतर तक्रार करण्यात आली असेल तर असे गाऱ्हाणे असलेल्या कोणत्याही तक्रारीसंबंधी;

(ब) ज्या कारवाई विरुद्ध तक्रार करण्यात आली असेल ती कारवाई केल्याचे अभिकथित करण्यात आले असेल त्या तारखेपासून तीन वर्षांचा कालावधी संपल्यानंतर, तक्रार करण्यात आली असेल तर अशा अभिकथनाच्या तक्रारीसंबंधी;

अन्वेषण करता येणार नाही.

परंतु, तक्रार करणारी व्यक्ती रास्त कारणास्तव त्या खंडामध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या मुदतीत, ती करू शकली नाही या विषयी तिने लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांची खात्री पटविल्यास, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास, खंड (अ) मध्ये निर्दिष्ट केलेली तक्रार स्वीकरता येईल.

(६) गाऱ्हाणे अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही तक्रारीच्या बाबतीत, लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यास, स्वेच्छा निर्णयाचा वापर अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही प्रशासकीय कारवाईस हरकत घेण्याचा अधिकार मिळतो असा या अधिनियमातील कोणत्याही गोष्टीचा अर्थ लावता कामा नये. मात्र ज्या बाबतीत स्वेच्छा निर्णयाच्या वापरासाठी आवश्यक असलेल्या गोष्टीचा इतका अभाव आहे की त्यामुळे त्या स्वेच्छा निर्णयाचा अनुचितरीत्या वापर करण्यात आला आहे असे सकृतदर्शनी समजता येईल अशी त्याची खात्री झाल्यास ती गोष्ट वेगळी.

* सन १९८९ चा महाराष्ट्र अधिनियम १४ अन्वये वगळण्यात आला. (दिनांक २४ एप्रिल १९८९ च्या महाराष्ट्र शासनाच्या राजपत्रात (असाधारण) प्रसिद्ध करण्यात आला.)

९. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदीस अधीन राहून,—

(अ) गाव्हाणे असेल त्याबाबतीत, व्यथित व्यक्तीस,

(ब) अभिकथनाच्या बाबतीत, लोक सेवकाखेरीज इतर कोणत्याही व्यक्तीस,

लोक आयुक्ताकडे, किंवा उप लोक आयुक्ताकडे या अधिनियमान्वये तक्रार करता येईल :

परंतु, जर व्यथित व्यक्ती मृत असेल किंवा कोणत्याही कारणास्तव स्वतः कार्यवाही करण्यास असमर्थ झाली असेल तर, तिच्या मालमतेचे कायदेशीर प्रतिनिधित्व करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीस किंवा यथास्थिति तिने याबाबतीत प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, तक्रार करता येईल.

(२) प्रत्येक तक्रार ही, विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यामध्ये केली पाहिजे व विहित करण्यात येतील अशी शपथपत्रे तिला जोडली पाहिजेत.

(३) इतर कोणत्याही अधिनियमात काहीही अंतर्भूत असले तरी, पोलीस अभिरक्षेमध्ये किंवा तुरुंगामध्ये किंवा वेड्या व्यक्तीसाठी असलेल्या कोणत्याही उपचारगृहामध्ये किंवा अशा इतर ठिकाणी, असलेल्या व्यक्तीने, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास लिहिलेले कोणतेही पत्र, अशा तुरुंगाच्या किंवा उपचार गृहाच्या किंवा इतर ठिकाणाच्या पोलीस अधिकाऱ्याने किंवा इतर प्रभारी व्यक्तीने ते न उघडता आणि विनाविलंब, ते ज्याम उद्देशून लिहिण्यात आले असेल त्यांच्याकडे पाठविले पाहिजे आणि लोक आयुक्ताने किंवा यथास्थिति, उप लोक आयुक्ताने, तसे करणे आवश्यक असल्याबद्दल त्याची खात्री पटल्यास, असे पत्र पोट-कलम (२) च्या तरतुदीनुसार केलेली तक्रार आहे असे समजले पाहिजे.

(४) कलम १० मध्ये किंवा या अधिनियमाच्या इतर कोणत्याही तरतुदीमध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या अधिनियमाखाली जाणूनबुजून किंवा विद्वेषपूर्वक खोटी तक्रार करणारी कोणतीही व्यक्ती, अपराधसिद्धीनंतर तीन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या कैदेच्या शिक्षेस व तसेच दंडास पात्र ठरेल. लोक आयुक्तांच्या पूर्व मंजूरीखेरीज कोणत्याही न्यायालयीन अशा कोणत्याही गुन्ह्यांची दखल घेता कामा नये.

१०. (१) लोक आयुक्ताने किंवा उप लोक आयुक्ताने (त्यास योग्य वाटेल अशी प्राथमिक चौकशी केल्यानंतर) या अधिनियमान्वये अन्वेषण करण्याचे ठरविल्यास त्याने,—

अन्वेषणाच्या बाबतीतील कार्यपद्धती.

(अ) तक्रारीची प्रत किंवा त्याने स्वतःहून अन्वेषण करावयाचे ठरविले तर त्यासंबंधीची कारणे दर्शविणारे एक निवेदन संबंधित लोकसेवकास आणि संबंधित सक्षम प्राधिकाऱ्यास पाठविले पाहिजे;

(ब) संबंधित लोकसेवकास, अशा तक्रारीसंबंधी किंवा निवेदनासंबंधी आपले म्हणणे मांडण्याची संधी दिली पाहिजे ; आणि

(क) अन्वेषणाशी संबंधित असलेल्या कागदपत्राच्या सुरक्षित अभिरक्षेसाठी त्यास योग्य वाटतील असे आदेश दिले पाहिजेत,

(२) असे प्रत्येक अन्वेषण गुप्ततेने केले पाहिजे आणि विशेषतः तक्रार करणारी व्यक्ती आणि अशा अन्वेषणाचा परिणाम होणारा लोकसेवक यांची नावे, अन्वेषणाच्या पूर्वी अन्वेषणाच्या काळात किंवा त्यानंतर लोकांना किंवा वृत्तसंस्थेला कळू देता कामा नयेत :

परंतु, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास, कारणे लेखी नमूद करून, तसे करणे योग्य वाटल्यास, निर्विवाद सार्वजनिक महत्त्वाच्या बाबतीत, जाहीर अन्वेषण करता येईल.

(३) उपरोक्तप्रमाणे असेल त्याव्यतिरिक्त, अशा कोणत्याही अन्वेषणाची पद्धत त्या, बाबींच्या परिस्थितीत लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिति उप लोक आयुक्तास योग्य वाटेल अशी असेल

(४) लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास,—

(अ) तक्रार क्षुल्लक स्वरूपाची किंवा तापदायक आहे किंवा ती सद्भावनापूर्वक केलेली नाही : किंवा

(ब) अन्वेषणास किंवा यथास्थिति अन्वेषण चालू ठेवण्यास पुरेशी कारणे नाहीत : किंवा

(क) तक्रार करणाऱ्यास इतर उपाय उपलब्ध आहेत आणि त्या प्रकरणाच्या परिस्थितीत अशा उपायांचा उपयोग करणे अधिक योग्य आहे, असे वाटल्यास, स्वेच्छा निर्णयानुसार गान्हाणे किंवा अभिकथन अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही तक्रारीचे अन्वेषण करण्यास नकार देता येईल किंवा तिचे अन्वेषण थांबविता येईल.

(५) लोक आयुक्ताने किंवा उप लोक आयुक्ताने एखादी तक्रार स्वीकारावयाची नाही असे ठरविले किंवा तक्रारीच्या संबंधातील कोणतेही अन्वेषण थांबविले तर त्या बाबतीत, त्याने त्याबद्दलची आपली कारणे नमूद केली पाहिजेत आणि ती तक्रार करण्यास व संबंधित लोकसेवकास कळविली पाहिजेत.

(६) कोणत्याही कारवाईसंबंधातील या अधिनियमाखालील अन्वेषणाच्या कामकाजामुळे, अशी कारवाई किंवा अन्वेषणाधीन कोणत्याही बाबीसंबंधात पुढील कारवाई करण्याचा कोणत्याही लोकसेवकाचा कोणताही अधिकार किंवा कर्तव्य यावर परिणाम होणार नाही.

पुरावा. ११. (१) या कलमाच्या तरतुदींच्या अधीन, या अधिनियमाखालील कोणत्याही अन्वेषणाच्या प्रयोजनार्थ (यात अशा अन्वेषणाच्या पूर्वी कोणतीही प्राथमिक चौकशी केली असल्यास, तिचाही अंतर्भाव होईल) लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास, अन्वेषणाशी संबंधित असलेली माहिती देण्यास किंवा कागदपत्रे सादर करण्यास त्याच्या मते समर्थ असतील अशा लोक सेवकास किंवा कोणत्याही इतर व्यक्तीस अशी कोणतीही माहिती किंवा असे कोणतेही कागदपत्र सादर करण्यास फर्मावत. येईल.

(२) अशा कोणत्याही अन्वेषणाच्या प्रयोजनार्थ (प्राथमिक चौकशी धरून), लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास, पुढील बाबींच्या संबंधात, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ अन्वये न्याय चौकशी करताना १९०८ दिवाणी न्यायालयास जे अधिकार असतील ते सर्व अधिकार असतील,— चा ५.

(अ) कोणत्याही व्यक्तीस हजर राहण्यास सांगणे व भाग पाडणे आणि तिची शपथेवर तपासणी करणे;

(ब) कोणतेही कागदपत्र शोधून काढण्यास व ते सादर करण्यास फर्मावणे;

(क) प्रतिज्ञापत्रावर पुरावा घेणे;

(ड) कोणत्याही न्यायालयाकडून किंवा कार्यालयाकडून सरकारी अभिलेख किंवा त्याची प्रत मागविणे;

(इ) साक्षीदारांच्या किंवा कागदपत्रांच्या तपासणीसाठी आयोगपत्रे काढणे;

(फ) विहित करण्यात येतील अशा इतर बाबी.

(३) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांच्या पुढील कोणतीही कार्यवाही ही, भारतीय दंड १८६० संहितेच्या कलम १९३ च्या अर्थानुसार, न्यायिक कार्यवाही म्हणून समजण्यात येईल. चा ४५.

(४) पोट-कलम (५) च्या तरतुदींस अधीन राहून, राज्य शासनाने किंवा कोणत्याही लोक सेवकाने मिळविलेली किंवा त्यास पुरविलेली माहिती गुप्त राखण्याचे आबंधन किंवा ती उघड करण्यावरील निर्बंध मग ते एखाद्या अधिनियमितीद्वारे किंवा विधि नियमाद्वारे लादण्यात आलेली असोत, या अधिनियमाखालील कोणत्याही अन्वेषणांच्या प्रयोजनार्थ असलेली माहिती उघड करण्यास लागू होणार नाहीत आणि राज्य शासन किंवा कोणताही लोकसेवक, अशा कोणत्याही अन्वेषणाच्या संबंधात, कोणत्याही अधिनियमाद्वारे, किंवा कोणत्याही विधिनियमान्वये कायदेशीर कार्यवाहीमध्ये दस्तऐवज सादर करण्याच्या बाबतीत किंवा पुरावा देण्याच्या बाबतीत अशा कोणत्याही विशेषाधिकारास हक्कदार असणार नाही.

(५) या अधिनियमाच्या आधारे कोणत्याही व्यक्तीस,—

(अ) भारताची सुरक्षा अथवा संरक्षण किंवा भारताचे आंतरराष्ट्रीय संबंध (यात इतर कोणत्याही देशाच्या शासनाबरोबर असलेले भारताचे संबंध किंवा कोणत्याही आंतरराष्ट्रीय संघटनेशी असलेले भारताचे संबंध यांचा समावेश होतो) किंवा गुन्हाचे अन्वेषण किंवा तपास यास बाधक होईल; किंवा

(ब) राज्य शासनाच्या मंत्रिमंडळाचे किंवा त्या मंत्रिमंडळाच्या कोणत्याही समितीचे कामकाज उघड करील.

अशी कोणतीही माहिती देण्यास किंवा अशा प्रश्नाचे उत्तर देण्यास किंवा असे कोणतेही दस्तऐवज पुरविण्यास, फर्माविता किंवा प्राधिकृत करता येणार नाही, आणि या पोट-कलमाच्या प्रयोजनार्थ, कोणतीही माहिती, उत्तर किंवा दस्तऐवजाचा भाग हा खंड (अ) किंवा खंड (ब) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या स्वरूपाचा असल्याबद्दलचे मुख्य सचिवांनी दिलेले प्रमाणपत्र, बंधनकारक व निर्णायक असेल.

(६) पोट-कलम (४) च्या तरतुदींच्या अधीन, कोणत्याही व्यक्तीवर, तिला न्यायालयासमोरील कार्यवाहीमध्ये जो पुरावा किंवा दस्तऐवज देण्याची किंवा दाखल करण्याची सक्ती करता येणार नाही असा पुरावा किंवा दस्तऐवज या अधिनियमाखालील अन्वेषण करण्याच्या प्रयोजनार्थ देण्याची किंवा दाखल करण्याची सक्ती करता येणार नाही.

१२. (१) गाऱ्हाणे अंतर्भूत असलेली तक्रार ज्या कारवाईसंबंधी करण्यात आली असेल किंवा केली जाऊ शकेल किंवा करता आली असती अशा कोणत्याही कारवाईच्या अन्वेषणानंतर जर फिर्याददारावर किंवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीवर त्यामुळे अन्याय झाला आहे किंवा तिला अकारण त्रास होत आहे अशी लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त याची अशी खात्री पटली तर त्याने लेखी अहवालाद्वारे त्या लोकसेवकास व संबंधित सक्षम प्राधिकाऱ्यास असा अन्याय किंवा अकारण त्रास अहवालात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा रीतीने व अशा मुदतीत, दूर करण्यात किंवा नाहीसा करण्यात यावा अशी शिफारस केली पाहिजे.

लोक आयुक्त व
उप लोक आयुक्त
यांचे अहवाल.

(२) पोट-कलम १ अन्वये ज्यास प्रतिवृत्त पाठविण्यात येईल त्या सक्षम प्राधिकाऱ्याने अहवालात विनिर्दिष्ट केलेली मुदत संपल्यापासून एक महिन्याच्या आत लोक आयुक्त किंवा, यथास्थिति, उप लोक आयुक्त यास अहवालाचे अनुपालन करण्यासाठी केलेली कारवाई कळविली पाहिजे किंवा कळविण्याची व्यवस्था केली पाहिजे.

(३) एखादे अभिकथन अंतर्भूत असलेली तक्रार ज्या कारवाईसंबंधी करण्यात आली असेल, करता येईल किंवा करता आली असती अशा कोणत्याही कारवाईच्या अन्वेषणानंतर असे अभिकथन पूर्णतः किंवा अंशतः साधार असल्याचे दाखविता येईल अशी लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांची खात्री पटल्यास त्याने आपले निष्कर्ष व शिफारशी, त्यासोबत संबंधित दस्तऐवज, सामग्री व इतर पुरावा जोडून लेखी अहवालाद्वारे सक्षम प्राधिकाऱ्यास कळविल्या पाहिजेत.

(४) सक्षम प्राधिकाऱ्याने, त्यास पोट-कलम (३) अन्वये पाठविण्यात आलेला अहवाल तपासून पाहिला पाहिजे व अहवाल मिळाल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिति, उप लोक आयुक्तास, त्या अहवालाच्या आधारे केलेली किंवा करण्याचे योजिलेली कारवाई कळविली पाहिजे.

(५) पोट-कलमे (१) व (३) यात निर्दिष्ट केलेल्या त्याच्या शिफारशी किंवा निष्कर्ष यांवर केलेली किंवा करण्याचे योजिलेली कारवाई समाधानकारक आहे अशी जर लोक आयुक्ताची किंवा उप लोक आयुक्ताची खात्री पटली तर, त्याने संबंधित फिर्याददारास, लोकसेवकास व सक्षम प्राधिकाऱ्यास तसे कळवून ते प्रकरण समाप्त केले पाहिजे. परंतु, त्याचे असे समाधान न झाल्यास आणि त्या प्रकरणी तसे करणे त्यास आवश्यक वाटत असेल तर त्यास त्या प्रकरणावर एक विशेष अहवाल राज्यपालांना पाठवता येईल व संबंधित तक्रारदाराससुद्धा कळवता येईल.

(६) लोक आयुक्ताने आणि उप लोक आयुक्ताने या अधिनियमानुसार ते पार पाडीत असलेल्या कार्याचा एकत्रित अहवाल दरवर्षी राज्यपालांना सादर केला पाहिजे.

(७) पोट-कलम (५) अन्वये पाठविलेला विशेष अहवाल किंवा पोट-कलम (६) अन्वये पाठविलेला वार्षिक अहवाल मिळाल्यानंतर राज्यपालांनी स्पष्टीकरणात्मक निवेदनासह त्याची एक प्रत राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवण्याची व्यवस्था केली पाहिजे.

(८) कलम १०, पोट-कलम (२) च्या तरतुदींच्या अधीन, लोक आयुक्तास समाप्त झालेल्या किंवा त्याने किंवा एखाद्या उप लोक आयुक्ताने अन्यथा निकालात काढलेल्या ज्या प्रकरणाबद्दल आम जनतेला अभ्यासकांना किंवा व्यावसायिकांना स्वारस्य आहे असे वाटत असेल त्या प्रकरणांचा सारांश त्याच्या स्वेच्छानिर्णयानुसार व त्यास समुचित वाटेल अशा रीतीने आणि अशा व्यक्तींना वेळोवेळी उपलब्ध करून देता येईल.

लोक आयुक्त
व उप लोक
आयुक्त यांचा
कर्मचारीवर्ग,

१३. (१) लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त यांस या अधिनियमाखालील त्यांची कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी सहाय्य करण्याकरिता, लोक आयुक्ताला अधिकारी व कर्मचारी नेमता येतील किंवा त्याला उप लोक आयुक्तास किंवा त्याला द्वयम असलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्यास ते नेमण्यासाठी प्राधिकृत करता येईल.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये नेमता येतील असे अधिकारी व कर्मचारी याचे प्रवर्ग, त्यांची वेतने, भत्ते आणि सेवेच्या इतर शर्ती व लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त यांचे प्रशासनिक अधिकार या गोष्टी लोक आयुक्ताशी विचारविनिमय केल्यानंतर विहित करण्यात येतील त्याप्रमाणे असतील.

(३) पोट-कलम (१) च्या तरतुदींना बाधा न पोहोचवता लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यास या अधिनियमानुसार अन्वेषण करण्याच्या प्रयोजनार्थ,—

(एक) राज्य किंवा केंद्र सरकारची सहमती घेऊन त्या सरकारच्या कोणत्याही अधिकाऱ्याच्या किंवा अन्वेषण अभिकरणाच्या ; किंवा

(दोन) इतर कोणत्याही व्यक्तीच्या किंवा अभिकरणाच्या सेवेचा उपयोग करून घेता येईल.

माहितीची
गुप्तता.

१४. (१) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांनी किंवा त्याच्या कर्मचाऱ्यांपैकी कोणीही या अधिनियमानुसार अन्वेषण करताना किंवा त्या प्रयोजनार्थ मिळवलेली कोणतीही माहिती आणि अशा माहितीशी संबंधित असा नोंदलेला किंवा जमवलेला कोणताही पुरावा, कलम १०, पोट-कलम (२) च्या परंतुकाच्या तरतुदींच्या अधीन, गोपनीय समजण्यात येईल, आणि भारतीय पुरावा अधिनियम, १८७२ यामध्ये काही अंतर्भूत असले तरी, कोणत्याही न्यायालयाला, लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त किंवा कोणताही लोक सेवक यास अशी माहिती देण्याची किंवा अशा प्रकारे नोंदलेला किंवा जमवलेला पुरावा दाखल करण्याची सक्ती करण्याचा हक्क असणार नाही.

(२) पोट-कलम (१) मधील कोणतीही गोष्ट,—

(अ) अन्वेषणाच्या प्रयोजनार्थ किंवा त्यावरील कोणतेही प्रतिवृत्त देताना किंवा अशा प्रतिवृत्तावर करावयाच्या कोणत्याही कार्यवाहीच्या किंवा कामकाजाच्या प्रयोजनार्थ ; किंवा

(ब) शासकीय गुपिते अधिनियम, १९२३ याखालील कोणत्याही अपराधासाठी किंवा भारतीय दंड संहिता, याखाली खोटा पुरावा देणे किंवा तयार करणे या अपराधासाठी चाललेल्या कोणत्याही कार्यवाहीच्या प्रयोजनार्थ किंवा कलम १५ खालील कोणत्याही कार्यवाहीच्या प्रयोजनार्थ, किंवा

(क) विहित करण्यात येईल अशा इतर कोणत्याही प्रयोजनार्थ, कोणतीही माहिती किंवा तपशील उघड करण्यास लागू होणार नाही.

(३) यासंबंधात विहित केलेल्या अधिकाऱ्यास किंवा इतर प्राधिकाऱ्यास, लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिति उप लोक आयुक्तास, लेखी नोंदीशीत विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या कोणत्याही दस्तऐवजासंबंधी किंवा माहिती संबंधी किंवा अशा प्रकारे विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या दस्तऐवजांच्या कोणत्याही वर्गासंबंधी अशी लेखी नोंदीस देता येईल की, राज्य शासनाच्या मते ते दस्तऐवज किंवा ती माहिती किंवा त्या वर्गातील दस्तऐवज किंवा माहिती उघड करणे लोकहिताच्या विरुद्ध होणार आहे आणि अशी नोंदीस देण्यात येईल त्याबाबतीत, या अधिनियमाने कोणत्याही गोष्टीमुळे लोक आयुक्तास, उप लोक आयुक्तास किंवा त्यांच्या कोणत्याही कर्मचाऱ्यास, त्या नोंदीशीत विनिर्दिष्ट केलेला कोणताही दस्तऐवज किंवा माहिती किंवा अशा प्रकारे विनिर्दिष्ट केलेल्या वर्गातील कोणताही दस्तऐवज किंवा माहिती कोणत्याही व्यक्तीस कळविण्याच्या प्राधिकार मिळतो किंवा त्यानी तसे करणे भाग आहे असे समजता कामा नये.

१५. (१) या अधिनियमानुसार लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त अन्वेषणाचे काम पार पाडीत असताना त्यांचा कोणत्याही प्रकारे हेतुपूर्वक अपमान करणाऱ्या, किंवा त्यांच्या कामात कोणताही अडथळा आणणाऱ्या कोणासही अपराध सिद्धीनंतर, सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल अशा साध्या कैदीची किंवा दंडांची किंवा दोहोची शिक्षा दिली जाईल.

(२) बोललेल्या शब्दाद्वारे किंवा (शब्द) वाचले जावेत या उद्देशाने जो कोणी, लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांची दुष्कीर्ती ज्यामुळे होईल असे कोणतेही विधान करील किंवा प्रसिद्ध करील किंवा तसे कोणतेही इतर कृत्य करील त्यास, अपराधसिद्धीनंतर, सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल अशा साध्या कैदेची किंवा दंडाची किंवा दोहोची शिक्षा दिली जाईल.

१८९८ (३) फौजदारी प्रकियां संहिता, १८९८ याच्या कलम १९८-ब च्या तरतुदी या ज्याप्रमाणे उक्त कलम या ५. १९८-ब च्या पोट-कलम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या अपराधांना लागू होतात त्याचप्रमाणे त्या पोट-कलम (१) किंवा पोट-कलम (२) याखालील अपराधांनाही लागू होतील. मात्र या फेरफाराच्या अधीन,—

(अ) लोक आयुक्ताविरुद्ध केलेल्या अपराधाच्या बाबतीत लोक आयुक्ताची पूर्वमंजूरी ;

(ब) उप लोक आयुक्ताच्या विरुद्ध केलेल्या अपराधाच्या बाबतीत उप लोक आयुक्ताची पूर्व मंजूरी घेतल्याशिवाय सरकारी अभियोक्त्याला अशा अपराधासंबंधी कोणतीही फिर्याद करता येणार नाही.

१६. (१) या अधिनियमानुसार सद्भावनापूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचा इरादा असलेल्या कोणत्याही कृत्याच्यासंबंधात लोक आयुक्त, उप लोक आयुक्त किंवा कलम १३ मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कोणताही अधिकारी कर्मचारी, अभिकरण किंवा व्यक्ती यांच्याविरुद्ध कोणताही दावा, खटला किंवा इतर कायदेशीर कार्यवाही दाखल करता येणार नाही.

(२) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांचे कोणतेही कामकाज औपचारिकतेच्या अभावी गैर धरले जाता कामा नये आणि अधिकारितेच्या कारणावरून असेल त्या व्यतिरिक्त लोक आयुक्ताच्या व उप लोक आयुक्ताच्या कोणत्याही कामकाजाबद्दल किंवा निर्णयाबद्दल आक्षेप घेता येणार नाही, त्याचे पुनर्विलोकन करता येणार नाही किंवा ते रद्द करता येणार नाही वा कोणत्याही न्यायालयात त्याबद्दल हरकत घेता येणार नाही.

१७. (१) शासकीय राजपत्रात प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे व लोक आयुक्तांशी विचारविनिमय केल्यानंतर राज्यपालांना लोक आयुक्ताकडे किंवा यथास्थिति उप लोक आयुक्ताकडे त्या अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट करण्यात येतील अशा, गाऱ्हाण्यांचे निवारण करण्यासंबंधीची व भ्रष्टाचाराचे निर्मूलन करण्यासंबंधीचे अतिरिक्त अधिकार सुपूर्द करता येतील.

(२) राज्यपालांना, लेखी आदेशाद्वारे व लोक आयुक्तांशी विचारविनिमय केल्यानंतर, लोक आयुक्तांना किंवा उप लोक आयुक्तांना गाऱ्हाण्याचे निवारण करण्यासाठी व भ्रष्टाचाराचे निर्मूलन करण्यासाठी राज्य शासनाने स्थापन केलेल्या, अभिकरणावर, रचना केलेल्या प्राधिकरणावर किंवा नेमलेल्या अधिकाऱ्यांवर पर्यवेक्षण करण्यासाठी लागणारे अधिकार देता येतील.

(३) राज्यपालांना, लेखी आदेशाद्वारे व त्या आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येतील अशा शर्तीच्या व मर्यादांच्या अधीन, लोक आयुक्तास कोणत्याही कारवाईचे (या अधिनियमानुसार लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांच्याकडे ज्या कारवाईसंबंधी तक्रार करता येत असेल अशी ही कारवाई असेल) अन्वेषण करण्यास सांगता येईल आणि या अधिनियमात काहीही अंतर्भूत असले तरी लोक आयुक्ताने अशा आदेशाचे अनुपालन केले पाहिजे :

परंतु, अशा कोणत्याही कारवाईचे (ज्या कारवाईसंबंधी उप लोक आयुक्ताकडे तक्रार करता येत असेल अशी ही कृती असेल) अन्वेषण लोक आयुक्तांना उप लोक आयुक्ताकडे सोपवता येईल.

(४) पोट-कलम (१) अन्वये लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला कोणतीही अतिरिक्त कामे देण्यात येतील किंवा लोक आयुक्ताला किंवा उप लोक आयुक्ताला पोट-कलम (३) अन्वये कोणत्याही कारवाईचे अन्वेषण करावयाचे असेल तेव्हा लोक आयुक्ताने किंवा उप लोक आयुक्ताने यथास्थिति गाऱ्हाणे

किंवा अभिकथन याचा अंतर्भाव असलेल्या तक्रारीसंबंधी केलेल्या कोणत्याही अन्वेषणाच्या बाबतीत तो ज्या अधिकाराचा वापर करील व जी कामे पार पाडील त्याच अधिकाराचा वापर केला पाहिजे व तीच कामे पार पाडली पाहिजेत आणि या अधिनियमाच्या तरतुदी त्याप्रमाणे लागू होतील.

लोक सेवकांच्या
विवक्षित वर्गाविरुद्ध
असलेल्या तक्रारी
वगळण्याचा
अधिकार.

१८. (१) राज्य शासनास, लोक आयुक्ताच्या शिफारशीवरून आणि लोकहिताच्या दृष्टीने तसे करणे आवश्यक किंवा इष्ट असल्याबद्दल खात्री पटल्यावर, शासकीय राजपत्रात अधिसूचना प्रसिद्ध करून, तीत विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा लोकसेवकांच्या कोणत्याही वर्गातील व्यक्तीविरुद्ध असलेली गाढाणी किंवा अभिकथने किंवा या दोन्ही गोष्टी ज्यामध्ये अंतर्भूत असतील अशा तक्रारी, यथास्थिति लोक आयुक्ताच्या किंवा उप लोक आयुक्ताच्या अधिकारितेवून वगळता येतील :

परंतु, सातशे पन्नास रुपये किंवा त्याहून अधिक किमान मासिक वेतन (भत्ते वगळून) असलेली पदे धारण करणाऱ्या लोक सेवकांच्या बाबतीत अशी कोणतीही अधिसूचना काढता कामा नये.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये काढण्यात आलेली प्रत्येक अधिसूचना, ती काढण्यात आल्यानंतर शक्य असेल तितक्या लवकर, राज्य विधान मंडळाचे अधिवेशन चालू असताना, एकाच अधिवेशनात किंवा लागोपाठच्या दोन अधिवेशनात, एकूण तीस दिवसांची होईल इतक्या मुदतीकरिता राज्य विधान मंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवण्यात येईल आणि ज्या अधिवेशनात ती अशा रीतीने ठेवण्यात आली असेल ते अधिवेशन किंवा त्याच्या लगतनंतरचे अधिवेशन समाप्त होण्यापूर्वी, त्या अधिसूचनेत कोणताही फेरबदल करण्यास दोन्ही सभागृहे कबूल होतील किंवा अधिसूचना काढू नये म्हणून दोन्ही सभागृहे कबूल होतील व असा निर्णय शासकीय राजपत्रात अधिसूचित करतील तर, निर्णय प्रसिद्ध केल्याच्या तारखेपासून यथास्थिति, असा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच अधिसूचना अंमलात येईल किंवा ती अंमलात येणार नाही, तथापि, असे कोणतेही फेरबदल किंवा विलोपन यामुळे उक्त अधिसूचनेच्या आधारे त्यापूर्वी केलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या कायदेशीरपणास बाध येणार नाही.

प्रत्यायोजनाचा
अधिकार.

१९. लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास, सर्वसाधारण किंवा विशेष लेखी आदेशाद्वारे, असा निदेश देता येईल की या अधिनियमाद्वारे किंवा तदन्वये त्यास देण्यात आलेले कोणतेही अधिकार (कलम १२ अन्वये राज्यपालाकडे अहवाल पाठविण्याच्या अधिकाराव्यतिरिक्त) किंवा त्याच्यावर लादलेली कोणतीही कर्तव्ये, आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल त्याप्रमाणे कलम १३ मध्ये निर्दिष्ट करण्यात येतील असे अधिकारी, कर्मचारी किंवा अभिकरणे यांना देखील वापरता येतील किंवा पार पाडता येतील.

नियम करण्याचा
अधिकार.

२०. (१) राज्यपालांना शासकीय राजपत्रात अधिसूचना प्रसिद्ध करून, या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणण्याच्या प्रयोजनार्थ नियम करता येतील.

(२) विशेषकरून, आणि पूर्वगामी तरतुदीच्या सर्वसाधारणतेस बाध न आणता अशा नियमात पुढील गोष्टीची तरतूद करता येईल :—

(अ) कलम २ खंड (क), उप-खंड (दोन) अन्वये विहित करणे आवश्यक असतील असे प्राधिकारी ;
(ब) लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त यांना देय असलेले भत्ते व *निवृत्तिवेतन व त्यांच्या सेवेच्या इतर शर्ती ;

(क) ज्या नमुन्यात तक्रारी करता येतील तो नमुना व त्या संबंधात आकारण्यात येईल अशी कोणतीही फी असल्यास ती फी ;

(ड) लोक आयुक्तांना किंवा उप लोक आयुक्तांना वापरता येतील असे दिवाणी न्यायालयाचे अधिकार ;

(इ) विहित करावयाची असेल किंवा विहित करता येईल किंवा ज्यासंबंधी या अधिनियमात कोणतीही तरतूद करण्यात आली नसेल किंवा अपुरी तरतूद करण्यात आली असेल आणि राज्यपालांच्या मते, या अधिनियमाच्या समुचित अंमलबजावणीसाठी ज्यासंबंधी तरतूद करणे आवश्यक असेल अशी इतर कोणतीही बाब.

*सन १९८८ च्या महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २९ अन्वये हा मजकूर वगळण्यात आला. [दिनांक २८ डिसेंबर १९८८ च्या महाराष्ट्र शासनाच्या राजपत्रात (असाधारण) प्रसिद्ध करण्यात आला].

(३) या अधिनियमान्वये करण्यात आलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यात आल्यानंतर शक्य असेल तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळाचे अधिवेशन चालू असताना, एकाच अधिवेशनात किंवा लागोपाठच्या दोन अधिवेशनात, एकूण तीस दिवसांची होईल इतक्या मुदतीकरिता, राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवण्यात येईल आणि ज्या अधिवेशनात तो अशा रीतीने ठेवण्यात आला असेल ते अधिवेशन किंवा त्याच्या लगतनंतरचे अधिवेशन समाप्त होण्यापूर्वी, त्या नियमात कोणताही फेरबदल करण्यास दोन्ही सभागृहे कबूल होतील किंवा नियम करू नये म्हणून दोन्ही सभागृहे कबूल होतील व असा निर्णय शासकीय राजपत्रात अधिसूचित करतील तर, अशी अधिसूचना प्रसिद्ध केल्याच्या तारखेपासून यथास्थिति, अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच नियम अंमलात येईल किंवा तो अंमलात येणार नाही, तथापि, असे कोणतेही फेरबदल किंवा विलोपन यामुळे उक्त नियमान्वये पूर्वी केलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या कायदेशीरपणास बाध येणार नाही.

२१. शंका निरसनार्थ याद्वारे जाहीर करण्यात येत आहे की, खालील व्यक्तींनी केलेल्या किंवा त्यांच्या शंका निरसन. मान्यतेसह केलेल्या, कोणत्याही कारवाईचे अन्वेषण करण्याचा लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास प्राधिकार मिळतो असा या अधिनियमातील कोणत्याही मजकुराचा अर्थ लावता कामा नये :—

१८६०
चा ४५.

- (अ) भारतीय दंड संहितेच्या कलम १९ मध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे कोणताही न्यायाधीश ;
- (ब) भारतातील कोणत्याही न्यायालयाचा कोणताही अधिकारी किंवा कर्मचारी ;
- (क) महालेखापाल, महाराष्ट्र ;
- (ड) महाराष्ट्र राज्य लोकसेवा आयोगाचा अध्यक्ष किंवा सदस्य ;
- (इ) संविधानाच्या अनुच्छेद ३२४ मध्ये निर्दिष्ट केलेले, मुख्य निवडणूक आयुक्त, निवडणूक आयुक्त व प्रादेशिक आयुक्त आणि मुख्य निवडणूक अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य ;
- (फ) महाराष्ट्र विधानसभेचा अध्यक्ष किंवा महाराष्ट्र विधान परिषदेचा सभापती ;
- (ग) विधानमंडळाच्या कोणत्याही सभागृहाच्या सेक्रेटरिएट कर्मचारीवर्गातील कोणताही सदस्य.

२२. कोणत्याही कारवाईसंबंधी या अधिनियमान्वये किर्याद करणाऱ्या व्यक्तीस, ज्या कोणत्याही इतर व्यावृत्ती. कायद्याच्या किंवा विधिनियमांच्या तरतुदीन्वये, अपील, पुनरीक्षण, पुनर्विलोकन यांच्या रुपाने किंवा अन्य रीतीने जी कोणतीही उपाययोजना उपलब्ध असेल त्या तरतुदींच्या जोडीने या अधिनियमाच्या तरतुदी अन्मतील आणि या अधिनियमातील कोणत्याही मजकुरामुळे, अशा उपाययोजनेचा अवलंब करण्याबाबतचा उक्त व्यक्तीचा अधिकार मर्यादित होणार नाही किंवा त्यावर परिणाम होणार नाही.

पहिली अनुसूची

[कलम ३ (२) पहा]

मी, लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त म्हणून नेमणूक झाल्यामुळे, ईश्वरास स्मरून/गांभीर्यपूर्वक वृद्धकथन करतो की, मी, कायद्याने प्रस्थापित झालेल्या भारताच्या संविधानाप्रत खरी श्रद्धा व निष्ठा बाळगीन आणि मी यथायोग्यरीतीने व श्रद्धापूर्वक आणि आपली योग्यता, ज्ञान व निर्णयशक्ती यांची पराकाष्ठा करून, भीती किंवा पक्षपात, स्नेहभाव किंवा दुष्टभाव न ठेवता आपल्या पदाचे कर्तव्य पार पाडीन.

दुसरी अनुसूची

[कलम ५ (४) पहा]

लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त यांना, प्रत्यक्ष सेवेत व्यतीत झालेल्या वेळेबद्दल, दरमहा पुढील दराने वेतन देण्यात येईल, म्हणजे,—

रुपये

लोक आयुक्त

*३०,०००

उप लोक आयुक्त

*२६,०००

परंतु, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास, त्याच्या नेमणुकीच्या वेळी, भारत सरकारकडून किंवा त्यांच्या कोणत्याही पूर्वाधिकारी सरकारकडून किंवा राज्य शासनाकडून किंवा त्यांच्या पूर्वाधिकारी शासनाकडून, कोणत्याही पूर्वीच्या सेवेसंबंधात (असमर्थता किंवा इजेबद्दलचे निवृत्तिवेतन वगळून इतर निवृत्तिवेतन नंतर मिळत असेल तर, यथास्थिति लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त म्हणून त्याच्या सेवेसंबंधातील त्याचे वेतन.—

(अ) उक्त निवृत्तिवेतनाच्या रकमेने, आणि

(ब) जर अशा नेमणुकीपूर्वी, त्याला, अशा पूर्वीच्या सेवेबाबत त्यास देय असलेल्या निवृत्तिवेतनाच्या भागाबद्दल अंशराशीकृत मूल्य मिळाले असेल तर, निवृत्तिवेतनाच्या उक्त भागाच्या रकमेने, आणि

(क) जर अशा नेमणुकीपूर्वी, त्याला अशा पूर्वीच्या सेवेबाबत त्यास पूर्ण सेवा उपदान मिळालेले असेल तर, उक्त उपदानाच्या सममूल्याच्या निवृत्तिवेतनाच्या रकमेने,

कमी करण्यात येईल.

तिसरी अनुसूची

[कलम ८ (१) (अ) पहा]

(अ) गुन्हा अन्वेषणाच्या किंवा राज्याची सुरक्षितता राखण्याच्या प्रयोजनार्थ केलेली कारवाई ;

(ब) एखादी बाब न्यायालयाकडे पाठवावी किंवा नाही हे ठरविण्यासंबंधीच्या अधिकाराचा वापर करून, केलेली कारवाई ;

(क) संविदागत आबंधने पूर्ण करण्यास त्रास किंवा अक्षम्य विलंब झाला आहे, असे तक्रार करणाऱ्याचे अभिकथन असेल त्याव्यतिरिक्त प्रशासनाच्या, ग्राहकांशी किंवा पुरवठाकारांशी असलेल्या केवळ वाणिज्यिक संबंधांचे नियम करणाऱ्या संविदेच्या अटीतून उद्भवतील अशा बाबींच्या संबंधात केलेली कारवाई ;

(ड) लोक सेवकांच्या नेमणुका, त्यांना काढून टाकणे, त्यांचे वेतन, शिस्त, त्यांचे नियतसेवावधी किंवा त्यांच्या सेवेच्या शर्तीसंबंधीच्या इतर बाबी यासंबंधी केलेली कारवाई, परंतु त्यात, निवृत्तिवेतने, उपदान, भविष्य निर्वाह निधी यासंबंधात किंवा सेवानिवृत्ती काढून टाकणे किंवा सेवा समाप्ती यानंतर उद्भवणाऱ्या कोणत्याही हक्क मागण्या यासंबंधातील कारवाईचा समावेश होणार नाही ;

(इ) सन्मानचिन्हे व पुरस्कार देणे.

*सन १९९९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १६ अन्वये हा मजकूर दिनांक १ जानेवारी, १९९६ पासून दाखल करण्यात आल्याचे मानण्यात येईल. [दिनांक २६ मार्च, १९९९ च्या महाराष्ट्र शासनाच्या राजपत्रात (असाधारण) प्रसिद्ध करण्यात आला].

सामान्य प्रशासन विभाग

महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१

क्रमांक एलपीएल-१०७३-डी-१.-महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६) यांच्या कलम २, खंड (के), उप-खंड (चार) या या परिच्छेद (अ) द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्र शासन, याद्वारे, सोबत जोडलेल्या अनुसूचीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेली स्थानिक प्राधिकरणे उक्त परिच्छेद (अ) च्या प्रयोजनासाठी अधिसूचित करित आहे; आणि तदनुसार, उक्त स्थानिक प्राधिकरणांपैकी प्रत्येकाच्या सेवेत असलेली किंवा त्याकडून वेतन मिळणारी प्रत्येक व्यक्ती ही उक्त अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी “लोकसेवक” असेल.

अनुसूची

- (१) महानगरपालिका, बृहन्मुंबई,
- (२) महानगरपालिका, पुणे शहर,
- (३) महानगरपालिका, नागपूर शहर,
- (४) महानगरपालिका, सोलापूर शहर,
- (५) महानगरपालिका, कोल्हापूर शहर,
- (६) महानगरपालिका, ठाणे शहर,
- (७) महानगरपालिका, पिंपरी-चिंचवड शहर,
- (८) महानगरपालिका, नाशिक शहर,
- (९) महानगरपालिका, औरंगाबाद शहर,

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

एल. एम. नाडकर्णी,

शासनाचे मुख्य सचिव.

सामान्य प्रशासन विभाग

मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक १० जानेवारी, १९८६

महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१.

क्रमांक एलपीएल-१०८४/३५५/६-अकरा.-महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६) यांच्या कलम २, खंड (के), उप-खंड (चार) यांच्या परिच्छेद (अ) द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्र शासन, याद्वारे, सोबत जोडलेल्या अनुसूचीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेली स्थानिक प्राधिकरणे उक्त परिच्छेद (अ) च्या प्रयोजनासाठी अधिसूचित करित आहे; आणि तदनुसार, उक्त स्थानिक प्राधिकरणांपैकी प्रत्येकाच्या सेवेत असलेली किंवा त्याच्याकडून वेतन मिळणारी प्रत्येक व्यक्ती ही उक्त अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी “लोकसेवक” असेल.

अनुसूची

- (१) महानगरपालिका, अमरावती शहर,
- (२) महानगरपालिका, कल्याण शहर.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

एम. एम. मोकाशी,

शासनाचे उप सचिव.

महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१

क्रमांक एलपीएल-१०७२/१८०८५-(ए)-डी-एक.—महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६) याच्या कलम २०, पोट-कलम (२) च्या खंड (ब) द्वारे प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा व महाराष्ट्राच्या राज्यपालांस याबाबतीत समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्राचे राज्यपाल, याद्वारे पुढील नियम करीत आहेत :—

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ.—(१) या नियमांस, महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) नियम, १९७३ असे म्हणता येईल.

(२) ते दिनांक २५ ऑक्टोबर, १९७२ रोजी अंमलात आले असल्याचे मानण्यात येईल.

२. निवासव्यवस्था.—(१) लोक आयुक्तांस त्याच्या संपूर्ण पदावधीमध्ये मुंबईमध्ये भाडे न भरता राज्य शासनाकडून पुरविण्यात आलेले निवासस्थान वापरण्याचा हक्क राहील.

(२) राज्य शासन ^१ [पोट-नियम (१) अन्वये पुरविलेल्या निवासस्थानाच्या देखभालीकरिता जबाबदार असेल. शासनाला किंवा कोणत्याही स्थानिक प्राधिकरणाला देय असणाऱ्या दराच्या व कराच्या रकमेसह आणि अशा देखभालीवर करण्यात आलेला खर्च सोशील.

दिनांक १ ऑगस्ट १९९७ पासून लागू. (३) राज्य शासनाने पुरविलेल्या कोणत्याही निवासस्थानाव्यतिरिक्त निवासस्थानाचा लोक आयुक्त भोगवटा करीत असेल तर त्यास उपरोक्तप्रमाणे निवासस्थान व देखभाल यांच्याकरिता ^२ [पगाराच्या तीस टक्के अधिक महागाई वेतनाच्या तीस टक्के एवढी रक्कम] एकत्रित घरभाडे भत्ता अनुज्ञेय राहील.

दिनांक १२ मे १९९५ पासून लागू. ^३ [(४) लोक आयुक्त शासकीय निवासस्थानात राहत आहे किंवा नाही ही वस्तुस्थिती लक्षात न घेता त्याला त्याच्या निवासस्थानी दरवर्षी ३,६०० किलोलीटर पाणी व १०,००० विजेचे युनिट यावरील खर्चाची प्रतिपूर्ती मिळण्याचा हक्क असेल.

३. वाहन.—राज्य शासन लोक आयुक्ताच्या वापरासाठी एक मोटारगाडी पुरवील आणि तिची देखभाल व दुरुस्ती यावरील तसेच पेट्रोल व तेल यावरील खर्चासह सर्व खर्च सोशील. राज्य शासन अशा प्रकारे पुरविलेल्या मोटारगाडीसाठी वाहन चालकाच्या सेवा देखील विनामूल्य उपलब्ध करून देईल.

४. प्रवास व दैनिक भत्ता.—लोक आयुक्ताने आपली कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी केलेल्या प्रवासाबद्दल त्यास, सन १९५६ चा मुंबईच्या मंत्र्यांचे पगार व भत्ते याबाबत अधिनियम (सन १९५६ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ४८) व त्याखाली तयार केलेले नियम व आदेश यानुसार मंत्र्यांना अनुज्ञेय असलेल्या दराने प्रवास भत्ता व दैनिक भत्ता मिळण्याचा हक्क राहील.

दिनांक ७ नोव्हेंबर १९८६ पासून लागू. ^४ [४-अ. लोक आयुक्ताला स्वतःसाठी व त्याच्या सोबत राहत असलेल्या कुटुंबातील अवलंबित सदस्यांसाठी, भारतातील कोणत्याही ठिकाणास भेट देण्यासाठी (स्वतःचे कायम निवासस्थान असलेल्या राज्यासह) भारतीय प्रशासन सेवेच्या सदस्याच्या बाबतीत, त्यास लागू असलेल्या नियमानुसार, वर्षातून दोन वेळा रजाप्रवास सवलत मिळण्याचा हक्क राहील. लोक आयुक्ताला, विमानाने किंवा वातानुकूलित पहिल्या वर्गाने रेल्वेने प्रवास करण्याचा पर्याय असेल.

^१ शासन अधिसूचना, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक-एलपीएल-१०९१/सीआर-६५/९१/११, दिनांक १८ डिसेंबर १९९२ अन्वये वगळण्यात आला.

^२ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, २००६ अन्वये दिनांक १ एप्रिल, २००४ पासून समाविष्ट करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^३ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९५ अन्वये दिनांक १२ मे, १९९५ पासून समाविष्ट करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^४ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९८९ अन्वये दिनांक ७ नोव्हेंबर १९८६ पासून समाविष्ट करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

स्पष्टीकरण.—या नियमाच्या प्रयोजनार्थ “कुटुंबाचे सदस्य” या शब्दप्रयोगाचा अर्थ “पती, पत्नी, मुलगा, मुलगी, वडील, आई, भाऊ व बहीण” असा होतो.

५. **कामाची वेळ.**—लोक आयुक्तांस स्वतःसाठी व आपल्या कर्मचारीवर्गासाठी त्यास योग्य वाटेल अशी कामाची वेळ निश्चित करता येईल.

६. **रजा.**—लोक आयुक्तास उच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश (सेवेच्या शर्ती) अधिनियम, १९५४ (सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक २८) व त्याखाली करण्यात आलेल्या नियमाच्या तरतुदीनुसार उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशाला लागू असलेली रजा पुढील फेरबदलाच्या अधीन राहून मिळण्याचा हक्क राहील :—

(अ) लोक आयुक्तास सेवेच्या पूर्ण केलेल्या प्रत्येक वर्षाकरिता एक महिना या प्रमाणात व सेवेच्या उर्वरित कालावधीकरिता त्या प्रमाणात पूर्ण भत्त्यांसह रजा मिळण्याचा हक्क असेल.

१[(ब) लोक आयुक्तास, प्रत्येक वर्षी उन्हाळ्यामध्ये पंधरा दिवसांची आणि हिवाळ्यामध्ये सात दिवसांची रजा मिळण्याचा हक्क असेल.

दिनांक २९ ऑक्टोबर
१९९६ पासून लागू.

२[(क) लोक आयुक्तास, निवृत्तीच्या वेळी, त्याच्या खाती जमा असलेल्या अर्जित रजेचे रोखीकरण करण्याचा हक्क असेल.

दिनांक १८ डिसेंबर
१९९२ पासून लागू.

७. **भविष्य निर्वाह निधी.**—लोक आयुक्त यांना अंशदायी भविष्य निर्वाह निधी नियम, (मुंबई) मधील तरतुदीनुसार व शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक पीएफआर-१०६०-जे, दिनांक २० एप्रिल १९६१ आणि शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक जीपीएफ-११८५/सीआर ५२/१३-अ, दिनांक २८ मे, १९८६ मध्ये निर्धारित केलेल्या शर्तीच्या अधीन राहून अंशदायी भविष्यनिर्वाह निधीची वर्गणी भरण्याचा हक्क राहील :

दिनांक २८ डिसेंबर
१९८८ पासून लागू.

परंतु असे की, महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त (सुधारणा) अधिनियम, १९८८ (सन १९८८ चा महाराष्ट्र अधिनियम, क्रमांक २९) याच्या प्रारंभाच्या दिनांकास लोक आयुक्ताचे पद धारण करणाऱ्या व्यक्तीस, मुंबई सर्वसाधारण भविष्य निर्वाह निधी नियमाच्या तरतुदींना अनुसरून केवळ सर्वसाधारण भविष्यनिर्वाह निधीची वर्गणी भरण्याचा हक्क राहील :

३ [परंतु आणखी असे की, शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक जीपीएफ ११८५/सीआर ५२/१३-अ, दिनांक २८ मे १९८६ मध्ये निर्धारित केलेल्या शर्ती महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९७ याच्या प्रारंभाच्या दिनांकास लोक आयुक्ताचे पद धारण करणाऱ्या व्यक्तीस लागू होणार नाहीत.

८. **निवृत्तिवेतन.**—महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त (सुधारणा) अधिनियम, १९८८ (सन १९८८ चा महाराष्ट्र अधिनियम, क्रमांक २९) याच्या प्रारंभाच्या दिनांकास किंवा त्यानंतर लोक आयुक्ताच्या पदावर नियुक्ती करण्यात आलेल्या व्यक्तीस, निवृत्तिवेतन मिळण्याचा हक्क असणार नाही :

दिनांक २८ डिसेंबर
१९८८ पासून लागू.

परंतु असे की, महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त (सुधारणा) अधिनियम, १९८८ (सन १९८८ चा महाराष्ट्र अधिनियम, क्रमांक २९) याच्या प्रारंभाच्या दिनांकापूर्वी लोक आयुक्ताच्या पदावर नियुक्ती करण्यात आलेली व्यक्ती, लोक आयुक्त म्हणून तिच्या सेवेच्या पूर्ण झालेल्या प्रत्येक वर्षाकरिता दरसाल रुपये *८,७७५ या दराने किंवा त्याच्या भागाकरिता त्या प्रमाणात आजीव निवृत्तिवेतन मिळण्यास हक्कदार असेल :

दिनांक १ जानेवारी
१९९६ पासून लागू.

परंतु आणखी असे की, अशा निवृत्तिवेतनाची कमाल रक्कम दरवर्षास रुपये *४३,८७५ पेक्षा अधिक एवढी वाढविता येणार नाही.

१ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९६ अन्वये दिनांक २९ ऑक्टोबर, १९९६ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

२ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९२ अन्वये दिनांक १८ डिसेंबर, १९९२ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

३ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९७ शासन अधिसूचना, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक एलपीएल-१०९५/सीआर-१६५/९५/१५, दिनांक १७ मे १९९७ अन्वये समाविष्ट करण्यात आला.

४ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, २००० शासन अधिसूचना, क्रमांक एलपीएल-१०९८/प्र.क्र. ४/९८ १५, दिनांक १५ जानेवारी २००१ अन्वये सुधारित करण्यात आला.

परंतु तसेच, वर्षाच्या भागाच्या सेवेची गणना करताना पूर्ण झालेल्या सेवेचा सहा महिन्यांचा कालावधीच विचारात घेण्यात येईल. आणि सहा महिन्यांपेक्षा कमी असलेला खंडित कालावधी विचारात घेण्यात येणार नाही.

दिनांक १ जानेवारी १९९६ पासून लागू. ९. **महागाई भत्ता**.—लोक आयुक्ताला, ^१ दरमहा. रुपये ३०,००० व त्याहून अधिक वेतन घेणाऱ्या भारतीय प्रशासन सेवेतील सदस्यांना अनुज्ञेय असलेल्या दराने महागाई भत्ता व अतिरिक्त महागाई भत्ता मिळण्याचा हक्क राहील.

^२ १०. **वैद्यकीय सुविधा**.—या नियमात तरतुद केली असेल त्या व्यतिरिक्त किंवा त्याबाबतीत अन्य कोणत्या विनिर्दिष्ट आदेशाअभावी, लोक आयुक्ताला व त्याच्याबरोबर राहात असलेल्या व त्याच्यावर अवलंबून असलेल्या लोक आयुक्ताच्या कुटुंबाच्या सदस्यांना राज्य शासनाच्या रुग्णालयामध्ये मोफत निवासव्यवस्था मिळण्याचा आणि वैद्यकीय सुविधा व उपचार मिळण्याचा हक्क राहील.

स्पष्टीकरण.—या नियमाच्या प्रयोजनार्थ, “कुटुंबाचे सदस्य” या शब्दप्रयोगाचा अर्थ “पत्नी, पत्नी, मुलगा, मुलगी, वडील, आई, भाऊ व बहीण” असा होतो.

दिनांक ११ जानेवारी १९९६ पासून लागू. ११. **आतिथ्य भत्ता**.—लोक आयुक्तास, दरमहा ^३ [रुपये ६,०००] इतका आतिथ्य भत्ता मिळण्याचा हक्क राहील.

दिनांक २७ एप्रिल १९९५ पासून लागू. १२. **शहर पूरक भत्ता**.—लोक आयुक्ताला, ^४ दिनांक १ ऑगस्ट, १९९७ पासून शासनाच्या सचिव दर्जाच्या भारतीय प्रशासन सेवेच्या सदस्याला अनुज्ञेय असलेला शहर पूरक भत्ता मिळण्याचा हक्क राहील.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

एल. एम. नाडकर्णी,
शासनाचे मुख्य सचिव.

^१ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९९ अन्वये दिनांक १ जानेवारी १९९६ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^२ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९८८ शासकीय अधिसूचना, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक एलपीएल-१९८५/२६४३/१३, अकरा-(१), दिनांक २० नोव्हेंबर, १९८८ अन्वये दाखल करण्यात आला.

^३ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, २००६ अन्वये दिनांक १ एप्रिल, २००४ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^४ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९५ अन्वये दिनांक २७ एप्रिल १९९५ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^५ महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९९ अन्वये दिनांक १ ऑगस्ट, १९९७ पासून समाविष्ट करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१.

क्रमांक एलपीएल-११७३/डी-एक.—महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६) याच्या कलम २०, पोट-कलम (२) च्या खंड (ब) द्वारे प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा व महाराष्ट्राच्या राज्यपालांस याबाबतीत समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व शक्तींचा वापर करून, महाराष्ट्राचे राज्यपाल, याद्वारे पुढील नियम करित आहेत :—

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ.—(१) या नियमांस, महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) नियम, १९७३, असे म्हणता येईल.

(२) ते, दिनांक १ ऑक्टोबर, १९७३ रोजी अंमलात आले असल्याचे मानण्यात येईल.

२. निवासव्यवस्था.—(१) उप लोक आयुक्तांस त्याच्या संपूर्ण पदावधीमध्ये मुंबईमध्ये भाडे न भरता राज्य शासनाकडून पुरविण्यात आलेले निवासस्थान वापरण्याचा हक्क राहील.

(२) राज्य शासन 'पोट-नियम (१) अन्वये पुरविलेल्या निवासस्थानाच्या देखभालीकरिता जबाबदार असेल. शासनाला किंवा कोणत्याही स्थानिक प्राधिकरणांना देय असणाऱ्या दराच्या व कराच्या रकमेसह आणि अशा देखभालीवर करण्यात आलेला खर्च सोशील.

(३) राज्य शासनाने पुरविलेल्या कोणत्याही निवासस्थानाव्यतिरिक्त निवासस्थानाचा उप लोक आयुक्त भोगवटा करित असेल तर त्यास उपरोक्त प्रमाणे निवासस्थान व देखभाल यांच्याकरिता ^१ रुपये ७,८०० एकत्रित घरभाडेभत्ता अनुज्ञेय राहील. दिनांक १ ऑगस्ट, १९७७ पासून लागू.

(४) उप लोक आयुक्त शासकीय निवासस्थानात राहत आहे किंवा नाही ही वस्तुस्थिती लक्षात न घेता, दिनांक १२ मे त्याला त्याच्या निवासस्थानी दरवर्षी ३,६०० किलोलीटर पाणी व १०,००० विजेचे युनीट यावरील खर्चाची प्रतिपूर्ती मिळण्याचा हक्क असेल. १९९५ पासून लागू.

३. वाहन.—राज्य शासन लोक आयुक्ताच्या वापरासाठी एक मोटारगाडी पुरवील आणि तिची देखभाल व दुरुस्ती यावरील तसेल पेट्रोल व तेल यांवरील खर्चासह सर्व खर्च सोशील. राज्य शासन अशा प्रकारे पुरविलेल्या मोटारगाडीसाठी वाहन चालकाच्या सेवा देखील विनामूल्य उपलब्ध करून देईल.

४. प्रवास व दैनिक भत्ता.—उप लोक आयुक्ताने आपली कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी केलेल्या प्रवासाबद्दल त्यास, सन १९५६ चा मुंबईचा मंत्र्यांचे पगार व भत्ते याबाबत अधिनियम (सन १९५६ च्या मुंबई अधिनियम क्रमांक ४८) व त्याखाली तयार केलेले नियम व आदेश यांनुसार मंत्र्यांना अनुज्ञेय असलेल्या दराने प्रवासभत्ता व दैनिक भत्ता मिळण्याचा हक्क राहील.

^१ ४-अ. उप लोक आयुक्ताला स्वतःसाठी व त्याच्या सोबत राहत असलेल्या कुटुंबातील अवलंबित दिनांक ७ नोव्हेंबर, सदस्यांसाठी, भारतातील कोणत्याही ठिकाणास भेट देण्यासाठी (स्वतःचे कायम निवासस्थान असलेल्या राज्यासह) भारतीय प्रशासन सेवेच्या सदस्याच्या बाबतीत, त्यास लागू असलेल्या नियमानुसार, वर्षातून दोन वेळा रजाप्रवास सवलत मिळण्याचा हक्क राहील. उप लोक आयुक्ताला, विमानाने किंवा वातानुकूलित पहिल्या वर्गाने रेल्वेने प्रवास करण्याचा पर्याय असेल. १९८६ पासून लागू.

^१ शासन अधिसूचना, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक-एलपीएल-१०९१/सीआर-६५/९१/११, दिनांक १८ डिसेंबर, १९९२ द्वारे वगळण्यात आला.

^२ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९१ अन्वये दिनांक १ ऑगस्ट, १९९७ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^३ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९८९ अन्वये दिनांक ७ नोव्हेंबर, १९८६ पासून समाविष्ट करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

स्पष्टीकरण.—या नियमाच्या प्रयोजनार्थ “कुटुंबाचे सदस्य” या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, “पत्नी, पत्नी, मुलगा, मुलगी, वडील, आई, भाऊ व बहीण” असा होतो.

५. **रजा.**—उप लोक आयुक्तास उच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश (सेवेच्या शर्ती) अधिनियम, १९५४ (सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक २८) व त्याखाली करण्यात आलेल्या नियमाच्या तरतुदीनुसार उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशाला लागू असलेली रजा पुढील फेरबदलाच्या अधीन राहून मिळण्याचा हक्क राहील :—

(अ) उप लोक आयुक्तास सेवेच्या पूर्ण केलेल्या प्रत्येक वर्षाकरिता एक महिना याप्रमाणात व सेवेच्या उर्वरित कालावधीकरिता त्या प्रमाणात पूर्ण भत्यांसह रजा मिळण्याचा हक्क असेल.

(ब) उप लोक आयुक्तास, प्रत्येक वर्षी उन्हाळ्यामध्ये पंधरा दिवसांची आणि हिवाळ्यामध्ये १ सात दिवसांची रजा मिळण्याचा हक्क असेल.

(क) उप लोक आयुक्तास, निवृत्तीच्या वेळी, त्याच्या खाती जमा असलेल्या अर्जित रजेचे रोखीकरण करण्याचा हक्क असेल.

६. **भविष्य निर्वाह निधी.**—उप लोक आयुक्त यांना अंशदायी भविष्यनिर्वाह निधी नियम, (मुंबई) मधील तरतुदीनुसार व १ शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक पीएफआर-१०६०-जे, दिनांक २० एप्रिल, १९६१ आणि शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक जीपीएफ-११८५/सीआर ५२/१३-अ, दिनांक २८ मे १९८६ मध्ये निर्धारित केलेल्या शर्तीच्या अधीन राहून अंशदायी भविष्यनिर्वाह निधीची वर्गणी भरण्याचा हक्क राहील,

परंतु असे की, महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त (सुधारणा) अधिनियम, १९८८ (सन १९८८ चा महाराष्ट्र अधिनियम, क्रमांक २९) याच्या प्रारंभाच्या दिनांकास उप लोक आयुक्ताचे पद धारण करणाऱ्या व्यक्तीस, मुंबई सर्वसाधारण भविष्य निर्वाह निधी नियमाच्या तरतुदींना अनुसरून केवळ सर्वसाधारण भविष्यनिर्वाह निधीची वर्गणी भरण्याचा हक्क राहील.

परंतु आणखी असे की, शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक जीपीएफ ११८५/सीआर ५२/१३-अ, दिनांक २८ मे १९८६ मध्ये निर्धारित केलेल्या शर्ती महाराष्ट्र लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९७ याच्या प्रारंभाच्या दिनांकास उप लोक आयुक्ताचे पद धारण करणाऱ्या व्यक्तीस लागू होणार नाहीत.

७. **निवृत्तिवेतन.**—महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त (सुधारणा) अधिनियम, १९८८ (सन १९८८ चा महाराष्ट्र अधिनियम, क्रमांक २९) याच्या प्रारंभाच्या दिनांकास किंवा त्यानंतर उप लोक आयुक्ताच्या पदावर नियुक्ती करण्यात आलेल्या व्यक्तीस, निवृत्तिवेतन मिळण्याचा हक्क असणार नाही.

परंतु असे की, महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त (सुधारणा) अधिनियम, १९८८ (सन १९८८ चा महाराष्ट्र अधिनियम, क्रमांक २९) याच्या प्रारंभाच्या दिनांकापूर्वी लोक आयुक्ताच्या पदावर नियुक्ती करण्यात आलेली व्यक्ती, उप लोक आयुक्त म्हणून तिच्या सेवेच्या पूर्ण झालेल्या प्रत्येक वर्षाकरिता दरसाल रुपये *६,५८० या दराने किंवा त्याच्या भागाकरिता त्या प्रमाणात आजीव निवृत्तिवेतन मिळण्यास हक्कदार असेल.

परंतु आणखी असे की, अशा निवृत्तिवेतनाची कमाल रक्कम दरवर्षास रुपये *३२,९०० पेक्षा अधिक एवढी वाढविता येणार नाही.

परंतु तसेच, वर्षाच्या भागाच्या सेवेची गणना करताना पूर्ण झालेल्या सेवेचा सहा महिन्यांचा कालावधीच विचारात घेण्यात येईल, आणि सहा महिन्यांपेक्षा कमी असलेला खंडित कालावधी विचारात घेण्यात येणार नाही.

* महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, २०००, शासन अधिसूचना, क्रमांक एनपीएल १०९८/प्र.क्र.४ ९८/१५, दिनांक १५ जानेवारी, २००१ अन्वये सुधारित करण्यात आला.

१ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९६ अन्वये दिनांक २९ ऑक्टोबर, १९९६ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

२ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९७ शासन अधिसूचना, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक एनपीएल-१०९५/सीआर-१६५/९५/१५, दिनांक १७ मे १९९७ अन्वये समाविष्ट करण्यात आला.

दिनांक २९ ऑक्टोबर
१९९६ पासून लागू.

दिनांक १८ डिसेंबर
१९९२ पासून लागू.

दिनांक २८ डिसेंबर
१९८८ पासून लागू.

दिनांक २८ डिसेंबर
१९८८ पासून लागू.

दिनांक १ जानेवारी
१९९६ पासून लागू.

८. लोक आयुक्त पदाची कर्तव्ये पार पाडणाऱ्या उप लोक आयुक्ताला कार्यभार भत्ता.—महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ च्या कलम ५ च्या पोट-कलम (२) च्या खंड (अ) अन्वये ज्याला लोक आयुक्त या पदाची कर्तव्ये पार पाडण्याचे निदेश दिले आहेत असा उप लोक आयुक्त त्याच्या वेतनाव्यतिरिक्त खालील बाबीमधील ^१ दर महिन्यातील फरक मिळण्यास हक्कदार असेल :—

(एक) १ जानेवारी १९९६ पासून वेतन, महागाई भत्ता आणि आतिथ्य भत्ता, आणि

(दोन) १ ऑगस्ट १९९७ पासून घरभाडे भत्ता आणि लोक आयुक्तांच्या पदास मिळणारे वेतन व भत्ते लोक आयुक्ताची अशी कर्तव्ये त्याने पार पाडली असतील त्या कालावधीतील कार्यभार भत्ता म्हणून मिळण्यास हक्कदार असेल.

९. महागाई भत्ता.—उप लोक आयुक्ताला, दरमहा ^१ रुपये २६,००० व त्याहून अधिक वेतन घेणाऱ्या भारतीय प्रशासन सेवेतील सदस्यांना अनुज्ञेय असलेल्या दराने महागाई भत्ता व अतिरिक्त महागाई भत्ता मिळण्याचा हक्क राहील. दिनांक १ जानेवारी १९९६ पासून लागू.

१०. वैद्यकीय सुविधा.—या नियमात तरतुद केली असेल त्या व्यतिरिक्त किंवा त्याबाबतीत अन्य कोणत्या विनिर्दिष्ट आदेशाअभावी, उप लोक आयुक्ताला व त्याच्याबरोबर राहत असलेल्या व त्याच्यावर अवलंबून असलेल्या उप लोक आयुक्ताच्या कुटुंबाच्या सदस्यांना राज्य शासनाच्या रुग्णालयामध्ये मोफत निवासव्यवस्था मिळण्याचा आणि वैद्यकीय सुविधा व उपचार मिळण्याचा हक्क राहील.

स्पष्टीकरण.—या नियमाच्या प्रयोजनार्थ, “कुटुंबाचे सदस्य” या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, “पती, पत्नी, मुलगा, मुलगी, वडील, आई, भाऊ व बहीण” असा होतो.

११. आतिथ्य भत्ता.—उप लोक आयुक्तास, दरमहा ^३ रुपये २,००० इतका आतिथ्य भत्ता मिळण्याचा हक्क राहील. दिनांक १ जानेवारी १९९६ पासून लागू.

१२. ^४ शहर पूरक भत्ता.—उप लोक आयुक्ताला, ^५ दिनांक १ ऑगस्ट १९९७ पासून शासनाच्या सचिव दर्जाच्या भारतीय प्रशासन सेवेच्या सदस्याला अनुज्ञेय असलेला शहर पूरक भत्ता मिळण्याचा हक्क राहील. दिनांक २७ एप्रिल १९९५ पासून लागू.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

के. पी. नाडकर्णी,

शासनाचे उप सचिव.

^१ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९९ अन्वये दिनांक १ जानेवारी १९९६ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^२ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९८८ अन्वये शासकीय अधिसूचना, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक एलपीएल-१९८५/२६४३/१३/१९(२), दिनांक २० नोव्हेंबर १९८८ अन्वये दाखल करण्यात आला.

^३ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९६ अन्वये दिनांक ११ जानेवारी १९९६ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^४ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९५ अन्वये दिनांक २७ एप्रिल १९९५ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

^५ महाराष्ट्र उप लोक आयुक्त (सेवेच्या शर्ती) (सुधारणा) नियम, १९९९ अन्वये दिनांक १ ऑगस्ट १९९७ पासून दाखल करण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१.

क्रमांक एलपीएल-११७३/२०४३३-(ए)-डी-एक.-महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६) याच्या कलम २०, पोट-कलम (१) व पोट-कलम (२) चे खंड (अ) व (ई) याद्वारे प्रदान केलेल्या आणि महाराष्ट्राच्या राज्यपालांना त्याबाबतीत समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्राचे राज्यपाल, याद्वारे पुढील नियम करीत आदेशित :—

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ.—(१) या नियमांस, महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त (सक्षम प्राधिकारी) नियम, १९७३ असे म्हणता येईल.

(२) ते तात्काळ अंमलात येतील.

२. व्याख्या.—नियमांत, संदर्भानुसार अन्यथा अपेक्षित नसेल तर,—

(अ) “अधिनियम” म्हणजे, महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६);

(ब) “कलम” म्हणजे, या अधिनियमाचे कलम;

(क) अधिनियमात वापरलेले परंतु या नियमांमध्ये व्याख्या न दिलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना अधिनियमामध्ये नेमून दिलेलाच अर्थ असेल.

३. सक्षम प्राधिकारी.—खालील तक्त्याच्या स्तंभ (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या (मंत्री किंवा सचिव यांखेरीज इतर) लोकसेवकाच्या संबंधात, त्या तक्त्याच्या स्तंभ (२) मध्ये त्यांच्यासमोर विनिर्दिष्ट केलेला प्राधिकारी हा सक्षम प्राधिकारी असेल.

तक्ता

लोकसेवकाचे वर्णन (१)	सक्षम प्राधिकारी (२)
१. कलम (२), खंड (के) च्या उप-खंड (दोन) मध्ये असलेल्या वर्णनात बसणारा कोणताही लोकसेवक,	तो लोकसेवक ज्या विभागाचा असेल किंवा तो ज्याला दुय्यम असेल त्या विभागाचा महाराष्ट्र शासनाचा सचिव.
२. कलम (२) खंड (के), उप-खंड (तीन) च्या परिच्छेद (अ) मध्ये असलेल्या वर्णनात बसणारा कोणताही लोकसेवक.	ग्रामविकास विभागाचा महाराष्ट्र शासनाचा सचिव.
३. कलम (२), खंड (के), उप-खंड (तीन) च्या परिच्छेद (ब) मध्ये असलेल्या वर्णनात बसणारा कोणताही लोकसेवक.	नगरविकास, आरोग्य व गृहनिर्माण विभागाचा महाराष्ट्र शासनाचा सचिव.
४. कलम (२), खंड (के), उप-खंड (चार) यांच्या परिच्छेद (अ) मध्ये असलेल्या वर्णनात बसणारा कोणताही लोकसेवक (समोरच्या स्तंभ २ मध्ये सक्षम प्राधिकारी म्हणून विनिर्दिष्ट केलेल्या लोकसेवकाशिवाय इतर).	तो लोकसेवक त्यावेळी ज्याच्या सेवेत असेल किंवा ज्याच्याकडून त्याला वेतन मिळत असेल अशा व जे महानगरपालिका आहे अशा स्थानिक प्राधिकरणाच्या बाबतीत, महापालिका आयुक्त.
५. कलम (२), खंड (के), उप-खंड (चार) यांच्या परिच्छेद (ब), (क) व (ड) यांमध्ये असलेल्या वर्णनात बसणारा कोणताही लोकसेवक.	तो लोकसेवक त्यावेळी ज्याच्या सेवेत असेल किंवा ज्याच्याकडून त्याला वेतन मिळत असेल असे स्थानिक प्राधिकरण, महामंडळ (स्थानिक प्राधिकरणाखेरीज इतर) कंपनी किंवा यथास्थिति संस्था यांच्यावर नियंत्रण असणाऱ्या किंवा त्याच्याशी संबंधित असलेल्या विभागाचा महाराष्ट्र शासनाचा सचिव.

४. अन्वेषणाच्या बाबतीत लोकसेवकाला नोटीस देणे.—(१) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त (त्याला योग्य वाटेल अशी प्राथमिक चौकशी केल्यानंतर) या अधिनियमाखाली कोणतेही अन्वेषण पार पाडण्याचे योजील त्या बाबतीत, तक्रारीच्या प्रतीसह किंवा त्याने स्वतःच कोणतेही अन्वेषण पार पाडण्याचे योजिले असेल तर त्याची कारणे दर्शवणाऱ्या विवरणपत्रासह यासोबत जोडलेल्या अनुसूचीमध्ये दिलेल्या नमुन्यातील नोटीस तो संबंधित लोक सेवकाला पाठवील. त्या नोटीशीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या वेळेत किंवा मंजूर करण्यात येईल अशा पुढील वेळेत (कोणतीही असल्यास) त्याचे उत्तर सादर करण्यास, त्या नोटीशीद्वारे त्या लोकसेवकाला फर्माविण्यात येईल.

(२) अशी नोटीस आणि तिची सहपत्रे यांची एक प्रत संबंधित सक्षम प्राधिकार्याकडे पाठविण्यात येईल.

अनुसूची (नियम ४ पहा)

लोक आयुक्त

_____, मुंबई यांच्या कार्यालयात.

उप लोक आयुक्त

तक्रार क्र. लोक/उप लोक

दिनांक २०

तक्रारदार

ज्याच्या विरुद्ध तक्रार आहे तो लोकसेवक

(लोकसेवकाचे नाव व पत्ता द्यावा).

यांस,

लोक आयुक्त

_____, यांनी आपल्या पुढील साहित्य विचारात घेऊन,

उप लोक आयुक्त

..... (तक्रारदाराचे नाव व पत्ता)

यांनी तुमच्या विरुद्ध केलेल्या तक्रारीच्या संदर्भात,

_____, लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१
स्वतः होऊन पार पाडण्याचा निर्णय घेतला आहे. (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६)
अन्वये अन्वेषण आणि तक्रारीची प्रत सोबत जोडली आहे.

त्याची कारणे दर्शविणारे विवरणपत्र सोबत जोडले आहे.

उत्तरादाखल जबानी देण्यास आणि शपथपत्राद्वारे तुमचे म्हणणे आणि स्पष्टीकरण देण्यास आणि तुमच्या बचावासाठी तुम्ही ज्यावर भिस्त ठेवू इच्छित असाल अशा, कोणत्याही असल्यास, दस्तऐवजाच्या सत्यप्रती तुमच्या सहीनिशी (तारीख) रोजी किंवा तत्पूर्वी सादर करण्यास याद्वारे तुम्हाला फर्माविण्यात येत आहे याची नोटीस घ्यावी.

तसेच पूर्वोक्त तारखेस किंवा तत्पूर्वी जबानी देण्यासाठी आणि तुमचे म्हणणे व स्पष्टीकरण मांडण्यासाठी स्वतः हजर राहण्यात तुम्ही कसूर केल्यास किंवा डाकेने किंवा अन्य रीतीने तुमचे उत्तर वगैरे पाठविण्यात कसूर केल्यास, त्या बाबीचा निर्णय तुमच्या गैरहजेरीत घेण्यात येईल याची देखील नोटीस घ्यावी.

माझ्या सहीने आणि कार्यालयाच्या शिक्क्याने दिले.

दिनांक २०

सहाय्यक निबंधक

लोक आयुक्त

_____, मुंबई यांचे कार्यालय.

उप लोक आयुक्त

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

के. जी. परांजपे,
शासनाचे सचिव.

महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१.

क्रमांक एलपीएल-११७३/१५५४८-डी-एक.-महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६) याच्या कलम २०, पोट-कलम (१) आणि पोट-कलम (२) याच्या खंड (क), (ड) आणि (ई) अन्वये प्रदान करण्यात आलेल्या आणि याबाबतीत राज्यपालांस समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्र शासन याद्वारे, पुढील नियम करीत आहेत :—

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ.—(१) या नियमांस, महाराष्ट्र लोक आयुक्त व उप लोक आयुक्त नियम, १९७४, असे म्हणता येईल.

(२) ते ताबडतोब अंमलात येतील.

२. व्याख्या.—(१) संदर्भानुसार, अन्यथा अपेक्षित नसेल तर, या नियमांत—

(अ) 'अधिनियम' म्हणजे महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त अधिनियम, १९७१ (सन १९७१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४६) ;

(ब) 'सहायक निबंधक' म्हणजे कलम १३ अन्वये सहायक निबंधक म्हणून नियुक्त केलेली व्यक्ती ;

(क) 'दिवाणी नियमपुस्तिका' म्हणजे दिवाणी न्यायालयाच्या आणि त्यास दुय्यम असणाऱ्या अधिकाऱ्यांच्या मार्गदर्शनासाठी, उच्च न्यायालय, मुंबई अपील शाखा याने काढलेली, वेळोवेळी सुधारणा केलेली दिवाणी नियमपुस्तिका ;

(ड) 'संहिता' म्हणजे महाराष्ट्र राज्यास प्रयुक्त असताना दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ (सन १९०८ ची पाच) ;

(ई) 'फौजदारी नियमपुस्तिका' म्हणजे फौजदारी न्यायालयाचे आणि त्यास दुय्यम असणारे अधिकारी यांच्या मार्गदर्शनासाठी मुंबईच्या उच्च न्यायालयाने काढलेली, वेळोवेळी सुधारणा केलेली फौजदारी नियमपुस्तिका ;

(फ) 'निबंधक' म्हणजे कलम १३ अन्वये निबंधक म्हणून नियुक्त केलेली व्यक्ती ;

(ग) 'कलम' म्हणजे या अधिनियमाचे कलम ;

(ह) 'अनुसूची' म्हणजे या नियमांसोबत जोडलेली अनुसूची.

(२) अधिनियमात वापरलेले आणि या नियमांत व्याख्या न केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना अनुक्रमे अधिनियमात त्यांना नेमून दिलेलेच अर्थ असतील.

प्रकरण दोन

(तक्रारी आणि शपथपत्रे स्वरूप आणि आशय)

[कलम ९, पोट-कलम (२) आणि कलम ८, पोट-कलम (५) चा खंड (अ) पहा]

३. तक्रारीचा नमुना आणि तपशील.—या नियमांत, अन्यथा उपबंधित केले असेल ते खेरीजकरून, अधिनियमाखालील प्रत्येक तक्रार ही, शक्य असेल तेथवर, अनुसूची "अ" मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात, करण्यात येईल आणि त्यात पुढील तपशील असेल :—

(अ) तक्रारदार व्यक्तीचे नाव आणि पत्ता,

(ब) ज्याच्याविरुद्ध गान्हाणे किंवा आरोप असेल त्या व्यक्तीचे नाव आणि पत्ता,

(क) ज्या आदेशाविरुद्ध तक्रार असेल त्याच्या तारखेपासून बारा महिन्यांनंतर गान्हाणे असेलेली तक्रार केली असेल त्याबाबतीत, तक्रारदार व्यक्तीस ज्याविरुद्ध तक्रार केली ती कृती ज्या दिवशी माहीत झाली असेल, ती तारीख आणि कलम ८ (५) (अ) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत तक्रार न करण्याच्या पुरेशा कारणांचे निवेदन.

(ड) या बाबीवर निर्णय देण्यासाठी अधिकार प्रदान केलेले कोणतेही न्यायाधिकरण किंवा न्यायालय किंवा इतर कोणतेही प्राधिकरण यांच्यासमोरील कार्यवाहीच्या द्वारे त्याच बाबीकरिता तक्रारदाराने अन्य कोणत्याही उपाययोजनेचा अवलंब केलेला नाही. या बदलचे निवेदन तक्रारदाराने अशा कोणत्याही उपाययोजनेचा अवलंब केला असेल तर, त्यात अशी कार्यवाही ज्याच्यासमोर दाखल केली होती, अशा न्यायाधिकाऱ्याची किंवा न्यायालयाची किंवा यथास्थिती, प्राधिकरणाची नियुक्ती, ती दाखल केल्याचा दिनांक अशा कार्यवाहीला देण्यात आलेला क्रमांक, कार्यवाही निकालात काढली असल्यास, तिचा निकाल आणि कार्यवाही प्रलंबित असल्यास, ज्या स्थितीत ती प्रलंबित असेल ती स्थिती नमूद केली पाहिजे.

४. तक्रारीच्या खाली सही किंवा अंगठ्याचा ठसा.—प्रत्येक तक्रारीवर तक्रारदार व्यक्तीची रीतसर सही असेल, किंवा ती निरक्षर असेल तर त्यावर एखाद्या साक्षर व्यक्तीच्या सहीने साक्षांकन केलेला तिच्या अंगठ्याचा ठसा असेल आणि साक्षांकन करणारी व्यक्ती आपल्या सहीखाली स्वतःचे नांव व पत्ता लिहील.

५. तक्रारीच्या प्रती.—प्रत्येक तक्रारीसह, ज्यांच्याविरुद्ध तक्रार केली आहे असे जितके लोकसेवक असतील तेवढ्या संख्येत जादा प्रती जोडण्यात येतील.

६. तक्रारीसोबत शपथपत्र जोडणे.—प्रत्येक तक्रारीबरोबर नियम ७ आणि ८ यामध्ये विहित केल्याप्रमाणे शपथपत्र जोडण्यात येईल.

७. शपथपत्रातील मजकूर.—(१) प्रत्येक शपथपत्र हे सुस्पष्ट, सुवाच्य आणि शक्य असेल तेथवर, ते करून देणाऱ्या व्यक्तीस समजणाऱ्या भाषेत लिहिण्यात येईल, ते प्रथम पुरुषात लिहिण्यात येईल आणि ते लागोपाठ क्रमांक दिलेल्या अशा, कोणत्याही असल्यास, परिच्छेदांमध्ये विभागण्यात येईल, प्रत्येक परिच्छेद शक्य असेल तेथवर निराळ्या विषयापुरता मर्यादित असेल, शपथपत्र निबंधकासमोर किंवा सहाय्यक निबंधकासमोर किंवा शपथ देण्यास वैधरित्या प्राधिकृत केलेल्या व्यक्तीसमोर शपथ घेऊन करण्यात येईल.

(२) शपथपत्र करणारी प्रत्येक व्यक्ती, स्वतःचे नाव, वडिलांचे किंवा यथास्थिती पतीचे नाव, आडनाव (कोणतेही असल्यास), वय, व्यवसाय किंवा व्यापार आणि राहण्याचे ठिकाण नमूद करील आणि तिला स्पष्टपणे ओळखणे ज्यामुळे शक्य होईल असा इतर तपशील देईल.

(३) प्रत्येक शपथपत्रावर ते करून देणारी व्यक्ती रीतसर सही करील किंवा ती निरक्षर असेल तर, एखाद्या साक्षर व्यक्तीच्या सहीने साक्षांकन केलेला आपल्या अंगठ्याचा ठसा उमटवील आणि अशी साक्षर व्यक्ती आपल्या सहीखाली स्वतःचे नाव व पत्ता देईल.

(४) प्रत्येक शपथपत्रामध्ये नियम ३ च्या खंड (ड) शी सुसंगत दृढकथनाचा देखील अंतर्भाव असेल.

८. तक्रार किंवा शपथपत्र सादर करण्याची रीत.—(१) प्रत्येक तक्रार किंवा शपथपत्र हे प्रत्येक पानाचा एक-चतुर्थांश भाग समास सोडून, फुलस्केप कागदाच्या फक्त एकाच बाजूस सुवाच्य अक्षरात लिहिलेले किंवा टंकलिखित केलेले असेल आणि त्यावर “लोक आयुक्त, महाराष्ट्र यांजपुढे” किंवा यथास्थिती “उप लोक आयुक्त, महाराष्ट्र यांजपुढे” असा मथळा देण्यात येईल.

(२) प्रत्येक शपथपत्राचा शेवट पुढीलप्रमाणे करण्यात येईल :—

ईश्वरास साक्ष ठेवून मी अशी शपथ घेतो की, अंगठ्याचा ठसा
 हे माझे नाव आणि माझ्या आहे
 गांभीर्यपूर्वक अशी प्रतिज्ञा करतो की, सही
 आणि या शपथपत्रातील मजकूर
 अशी शपथ घेतो की,
 मी पुढे, _____ परिच्छेद (येथे क्रमांक द्यावेत) मध्ये जे काही नमूद केले आहे
 गांभीर्यपूर्वक कथन करतो की,

ते माझ्या माहितीप्रमाणे खरे आहे आणि परिच्छेद (येथे क्रमांक द्यावेत) मध्ये जे काही नमूद केले आहे ते माझ्या माहितीप्रमाणे खरे आहे आणि ते खरे आहे असा माझा समज आहे.

९. भिस्त ठेवावयाच्या दस्तऐवजांच्या प्रती.—(१) एखाद्या तक्रारदारास कोणत्याही दस्तऐवजावर भिस्त ठेवावयाची असेल तर तो आपल्या तक्रारीबरोबर त्याला ज्यावर भिस्त ठेवावयाची असेल त्या दस्तऐवजाची एक प्रत त्यावर आपली सही करून किंवा रीतसर साक्षांकित केलेला अंगठ्याचा ठसा उमटवून सादर करील.

(२) अशा प्रकारे दाखल केलेल्या सवे दस्तऐवजांसोबत अनुसूची “ब” मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यातील यादी जोडण्यात येईल.

१०. कलम ९ (३) खाली येणाऱ्या प्रकरणांत दस्तऐवजांशिवाय काम चालविणे.—या नियमांतील कोणतीही गोष्ट, कलम ९, पोट-कलम (३) खाली सादर केलेल्या कोणत्याही तक्रारीस किंवा पत्रास लागू होणार नाही :

परंतु लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्तास अशा कोणत्याही प्रकरणी संबंधित व्यक्तीकडून अनुसूची ‘अ’ मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यातील तक्रार किंवा नियम ७ मध्ये तरतुद केल्याप्रमाणे शपथपत्रदेखील मागविता येईल.

प्रकरण तीन

तक्रार वगैरे मिळाल्यानंतरची प्राथमिक कार्यवाही

११. तक्रारीची नोंदणी.—कोणतीही तक्रार कार्यालयात आल्यानंतर तिची निबंधकाकडून किंवा त्याच्या प्राधिकारात सहायक निबंधकाकडून छाननी करण्यात येईल आणि निबंधकाची किंवा यथास्थिती सहायक निबंधकाची (यात यापुढे ज्याचा नोंदणी करणारा प्राधिकारी असा उल्लेख करण्यात आला आहे) तक्रार योग्य आहे याबद्दल खात्री पटली तर, त्यास त्या प्रयोजनासाठी ठेवलेल्या नोंदवहीमध्ये त्या तक्रारीची नोंद करण्याचा निर्देश देता येईल.

१२. तक्रारीतील दोष.—तक्रार ही नियमानुसार नाही किंवा तिच्यात काही अन्य दोष आहे असे नोंदणी करणाऱ्या प्राधिकाऱ्यास आढळून आल्यास, त्यास तक्रारीची नोंदणी पुढे ढकलता येईल आणि विनिर्दिष्ट कालावधीत तिच्यातील दोषांची दुरुस्ती करण्यास तक्रारदार व्यक्तीस कळवता येईल आणि तिने ते काम पूर्ण केल्यानंतर तक्रारीची नोंद करण्याचा निदेश देता येईल.

१३. अनुपालन न केल्याचे परिणाम.—लगतपूर्ववर्ती नियमान्वये विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत किंवा नोंदणी करणारा प्राधिकारी परवानगी देईल अशा आणखी पुढील कालावधीत आवश्यक त्या गोष्टी पूर्ण करण्यात आल्या नाहीत तर, नोंदणी करणाऱ्या प्राधिकाऱ्याला ती तक्रार लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त यांजपुढे ठेवता येईल आणि लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यास अशी तक्रार तडका-फडकी फेटाळता येईल किंवा प्रकरणाच्या परिस्थितीनुसार त्यास योग्य वाटेल असा इतर आदेश त्यावर देता येईल.

१४. तक्रारीची पोच.—कोणत्याही तक्रारीची नोंद केल्यानंतर, नोंदणी करणारा प्राधिकारी किंवा निबंधकाने त्याबाबतीत अधिकार प्रदान केलेला इतर कोणताही अधिकारी, अनुसूची “क” मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात, त्याच्या तक्रारीची नोंदणी केली आहे असे कळवून आणि त्याच्या तक्रारीचा क्रमांक देऊन तक्रारदार व्यक्तीस तक्रारीची पोच पाठवील.

प्रकरण चार

अन्वेषण आणि कार्यपद्धती

[कलम १० पहा]

१५. नोटीस बजावण्याची रीत.—महाराष्ट्र लोक आयुक्त आणि उप लोक आयुक्त (सक्षम प्राधिकारी) नियम, १९७३ च्या नियम ४ अन्वये द्यावयाची नोटीस ही, संबंधित लोकसेवकांवर पोचदेय नोंदणीकृत डाकेने किंवा त्याच्याकडून पावती घेऊन हातबटवड्याने किंवा तो लोकसेवक सेवेत ज्याचा दुय्यम असेल अशा अधिकाऱ्यामार्फत बजावण्यात येईल.

१६. उत्तर देण्याची रीत.—असा लोकसेवक विनिर्दिष्ट केलेल्या किंवा मंजूर केलेल्या कालावधीत आपले उत्तर पाठवील आणि स्वतःचे म्हणणे मांडील. तो आपल्या उत्तराबरोबरच शपथपत्र आणि स्वतःच्या बऱ्यावासाठी तो ज्या दस्तऐवजांवर भिस्त ठेवू इच्छित असेल असे कोणतेही दस्तऐवज असल्यास, त्याची प्रत किंवा प्रती जोडील.

१७. उत्तर न पाठवणे.—अशा लोकसेवकाने आपले उत्तर दाखल करण्यासाठी विनिर्दिष्ट किंवा दिलेल्या कालावधीत स्वतः होऊन हजर राहण्यात कसूर केल्यास किंवा उत्तर दाखल करण्यात व आपले म्हणणे मांडण्यात कसूर केल्यास तक्रारीची सुनावणी त्याच्या गैरहजेरीत करण्यात येईल आणि त्यावर निर्णय घेण्यात येईल.

१८. विलंब क्षमापित करण्याचा अधिकार.—लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त यास, पुरेसे कारण दिले असल्यास, संबंधित लोक सेवकास विनिर्दिष्ट किंवा दिलेल्या कालावधीनंतर आपले उत्तर दाखल करण्यात किंवा स्वतःचे म्हणणे मांडण्यास परवानगी देता येईल.

१९. दस्तऐवज, इत्यादी सुरक्षित ठेवणे.—अन्वेषणातील पक्षकाराने स्वतःच्या पुष्ट्यर्थ कोणताही दस्तऐवज किंवा कोणतेही दस्तऐवज दाखल केला असेल/केले असतील किंवा सार्वजनिक अभिलेखातून कोणतीही फाईल मागवली असेल आणि लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्तास सुरक्षेच्या आणि सुरक्षिततेच्या दृष्टीने तसे आवश्यक वाटल्यास, त्यास दुय्यम असणाऱ्या अधिकाऱ्यास त्याबाबतीतील पुढील आदेशांस अधीन राहून दस्तऐवज आपल्या ताब्यात घेण्यास किंवा त्याच्या ताब्यात असलेली फाईल सुरक्षित ठेवण्यास विशेष निदेश देता येईल.

२०. अधिवक्ता, वकील इत्यादींनी हजर राहणे.—सर्वसाधारणपणे या अधिनियमान्वये करण्यात येणाऱ्या अन्वेषणात कोणत्याही अधिवक्त्यास, वकिलास, मुख्यत्यारास किंवा इतर वैध प्रतिनिधीला लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांजपुढे हजर राहण्यास परवानगी देण्यात येणार नाही :

परंतु, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास विनिर्दिष्ट प्रकरणी अशा व्यक्तिमार्फत हजर राहण्यास परवानगी देता येईल.

२१. सुनावणीची नोटीस.—(१) अन्वेषण करण्याच्या कालावधीत, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास, नमुना 'ड' मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात साक्षीदारांसह किंवा त्याच्याशिवाय सुनावणीसाठी किंवा इतर कोणत्याही प्रयोजनासाठी स्वतःपुढे हजर राहण्याची नोटीस दोन्ही पक्षांवर बजावता येईल.

(२) अशी नोटीस तक्रारदार व्यक्ती किंवा ज्याच्याविरुद्ध तक्रार केली असेल असा लोकसेवक ज्या भागात राहत असेल त्या भागाच्या पोलीस ठाण्यामार्फत किंवा लोकसेवक जेथे नोकरी करत असेल तेथील विभागप्रमुखांमार्फत किंवा पोचदेय नोंदणीकृत डाकेने किंवा लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त यास योग्य वाटेल अशा इतर रीतीने पाठविता येईल.

२२. तपासणी/उलट तपासणी करण्याचा अधिकार.—सुनावणीच्या वेळी, प्रत्येक पक्षाला विरुद्ध पक्षाची आणि त्याच्या साक्षीदाराची उलट तपासणी करण्याचा अधिकार असेल :

परंतु, उलट तपासणी असंबद्ध असेल किंवा उगाचच लांबवली गेली असेल किंवा इतर प्रकारे अनुचित असेल तर, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास तिला किंवा तिच्या भागाला नामंजूर ठरवता येईल.

२३. शपथ देणे आणि पुराव्याची नोंद करणे.—(१) लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त किंवा लोक आयुक्ताने यथोचितरीत्या अधिकार प्रदान केलेला एखादा अधिकारी यास, या अधिनियमान्वये करावयाच्या अन्वेषणाच्या वेळी तपासणी करावयाच्या व्यक्तींना शपथ देता येईल.

(२) लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त यास त्याने तपासणी केलेल्या प्रत्येक व्यक्तीने दिलेल्या पुराव्याच्या सारांशाची इंग्रजीत नोंद करता येईल.

२४. **दुभाषी.**—(१) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यास, विशेष प्रकरणी दुभाषाची किंवा दुभाष्यांची नियुक्ती करता येईल आणि त्यास/त्यांस लोक आयुक्त निश्चित करील अशा दराने पारिश्रमिक देण्यात येईल.

(२) दुभाषी खालील नमुन्यात शपथ घेईल :—

ईश्वरास साक्षी ठेऊन मी अशी शपथ घेतो की,

..... मी व्यवस्थित आणि सत्य रीतीने अर्थ लावीन आणि गांभीर्यपूर्वक प्रतिज्ञा करतो की,

विचारलेल्या सर्व प्रश्नांचे आणि साक्षीदारांनी दिलेल्या पुराव्याचे स्पष्टीकरण करीन आणि अनुवादासाठी मला दिलेल्या सर्व दस्तऐवजांचा यथार्थ आणि अचूक अनुवाद करीन.

२५. **साक्षीदाराचे समन्स आणि आदेशिका.**—जर कोणत्याही पक्षास आपल्या साक्षीदारांना समन्स काढून बोलवावयाचे असेल तर तो, न्यायालय शुल्क मुद्रांकाच्या रूपाने, प्रत्येक साक्षीदारास ३० पैसे या दराने आदेशिका फी देईल आणि तो फौजदारी नियमपुस्तिकेत विहित केलेल्या दराने निर्वाह भत्ता कार्यालयात अनामत ठेवील व नियम २७ द्वारे विहित केल्याप्रमाणे पावती घेईल :

परंतु, असे की, फौजदारी नियमपुस्तिकेच्या प्रकरण दोनच्या परिच्छेद ३ मध्ये निर्देश केलेल्या व्यक्तीस आदेशिका फी देण्यापासून सूट देण्यात येईल.

२६. **साक्षीदारांचे समन्स व ते बजावण्याची रीत.**—अन्यथा तरतूद केली असेल किंवा त्याबाबतीत इतर कोणताही विनिर्दिष्ट आदेश असेल ते खेरीजकरून, साक्षीदारांवर काढावयाचे समन्स हे अनुसूची “ई” मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात काढता येईल आणि ते साक्षीदार ज्याच्या अधिकारितेत राहात असेल त्या पोलीस ठाण्यामार्फत बजावता येईल.

प्रकरण पाच

लेखे

२७. **पावती देणे.**—साक्षीदारांसाठी निर्वाह भत्ता अनामत ठेवणाऱ्या पक्षकारास दिवाणी नियमपुस्तिकेत दर्शविल्याप्रमाणे नमुना “अ” मध्ये पावती देण्यात येईल.

२८. **“ग” नोंदवही.**—अशा रकमांची नोंद, दिवाणी नियमपुस्तिकेत विहित केल्याप्रमाणे “ग” नोंदवहीत करण्यात येईल.

२९. **“ह” नोंदवही.**—साक्षीदारास किंवा साक्षीदारांना दिलेल्या किंवा संबंधित पक्षकारास परत करण्यात आलेल्या सर्व रकमांची नोंद दिवाणी नियमपुस्तिकेत “ह” नोंदवही म्हणून वणन केलेल्या नोंदवहीत केली जाईल.

३०. **रोकडवही.**—“ग” आणि “ह” नोंदवह्यांमधील दैनिक बेरीज, दैनिक रोकडवहीवर घेतली जाईल.

३१. **एका वर्षापेक्षा जास्त शिल्लक रकमा.**—प्रकरणाच्या समाप्तीपासून एक वर्षात मागणी न केलेल्या शिल्लक रकमा, पुढील वर्षाचा मार्च महिना संपल्यानंतर शासनाकडे जमा करण्यात येतील.

प्रकरण सहा

प्रकरणाची समाप्ती

[कलम १० पहा]

३२. **कलम १० खाली प्रकरण पूर्ण केल्यानंतरची कार्यपद्धती.**—(१) लोक आयुक्ताने किंवा उप लोक आयुक्ताने, कलम १०, पोट-कलम (४) मध्ये नमूद केलेल्या कारणासाठी कोणत्याही तक्रारीचे अन्वेषण करण्यास नकार दिला किंवा अन्वेषण करण्याचे थांबवले तर तक्रारदारास आणि आवश्यक असल्यास, संबंधित लोकसेवकास, हा निष्कर्ष अनुसूची “फ” मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात कळवण्यात येईल.

प्रकरण सात

माहिती पुरवणे व दस्तऐवज इ. प्रस्तुत करणे

[कलम ११ पहा]

३३. माहिती पुरवणे व दस्तऐवज प्रस्तुत करणे.—(१) लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त कोणत्याही लोकसेवकास किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीस कलम ११ (१) खाली माहिती पुरवण्यास किंवा दस्तऐवज प्रस्तुत करण्यास फर्मावील त्या बाबतीत, निबंधक, ज्याच्या अभिरक्षेत तो दस्तऐवज किंवा ती फाईल साधारणपणे असेल त्या अधिकाऱ्यास किंवा प्राधिकरणास अनुसूची 'ग' मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात नोटीस पाठवील.

(२) संबंधित अधिकाऱ्याने किंवा प्राधिकऱ्याने नोटीस मिळाल्याच्या तारखेपासून एक महिन्याच्या आत फाईल प्रस्तुत केली नाही किंवा पाठवली नाही तर निबंधक संबंधित विभागप्रमुखास लिहील व त्यानंतर १५ दिवस वाट पाहील.

(३) निबंधकाच्या, पोट-नियम (२) मध्ये निर्देश केलेल्या पत्रानंतर १५ दिवसात फाईल आली नाही तर ते प्रकरण निकालात काढण्यासाठी लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त यांचे सादर करण्यात येईल.

३४. पक्षकाराने दस्तऐवज प्रस्तुत करण्याचे नाकारल्यास होणारे परिणाम.—लोक आयुक्ताच्या किंवा उप लोक आयुक्ताच्या पुढील अन्वेषणात पक्षकार असणाऱ्या कोणीही, कायदेशीर कारणांशिवाय, स्वतःच्या अभिरक्षेत किंवा अधिकारात असणारा दस्तऐवज किंवा असणारे दस्तऐवज प्रस्तुत करण्याचे नाकारले तर लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्तास त्या दस्तऐवजाशिवाय त्या बाबीच्या त्यांच्या विरुद्ध निर्णय करण्याची कार्यवाही करता येईल आणि तक्रार किंवा यथास्थिती बचाव फेटाळूनही लावता येईल किंवा त्यास योग्य वाटेल असे इतर आदेश देता येतील.

प्रकरण आठ

सर्वसाधारण शक्ती

[कलम ११ (२) (फ) आणि २० (२) पहा]

३५. अंतरिम स्थगन, इ.—या अधिनियमाखालील चौकशीच्या किंवा अन्वेषणाच्या ओघात, लोक आयुक्ताची किंवा उप लोक आयुक्ताची जर सकृतदर्शनी अशी खात्री पटली असेल की, प्रकरणाचे पर्यवसान कलम १२(१) किंवा १२ (३) खालील कारवाईत होण्याची शक्यता आहे तर त्यास असा निर्देश देता येईल की, ज्या आदेशाविरुद्ध किंवा कृतीविरुद्ध तक्रार करण्यात आली आहे त्या आदेशाची पुढील अंमलबजावणी किंवा पुढील कृती स्थगित करण्यात यावी आणि अर्जाच्या तारखेस असल्याप्रमाणे त्याला योग्य वाटतील अशा अटीवर व शर्तीवर, कोणत्याही असल्यास, जेसे थे परिस्थिती चालू ठेवावी.

प्रकरण नऊ

संकीर्ण

३६. कलम ११ खालील प्रमाणपत्रासाठी कालमर्यादा.—(१) कलम ११, पोट-कलम (५) द्वारे आवश्यक असलेले प्रमाणपत्र मुख्य सचिवाकडून, ज्या तारखेस माहिती पुरवणे, प्रश्नाचे उत्तर देणे किंवा दस्तऐवज प्रस्तुत करणे आवश्यक असेल त्या तारखेपासून साठ दिवसांच्या कालावधीत देण्यात येईल :

परंतु असे की, हा कालावधी लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्तास त्याला योग्य वाटेल अशा कालावधीसाठी वाढवता येईल.

(२) या कालावधीत प्रमाणापत्र देण्यात आले नाही तर या अन्वेषणाच्या प्रयोजनासाठी, असा कोणताही आक्षेप नाही असे मानण्यात येईल.

३७. प्रकरणाच्या समाप्तीनंतर कलम १२ (५) खाली द्यावयाची माहिती.—एखादे प्रकरण समाप्त झाल्यावर, तक्रारदारास संबंधित लोकसेवकास आणि संबंधित सक्षम प्राधिकरणास, कलम १२, पोट-कलम (५) खाली द्यावयाची माहिती ही लोक आयुक्तांच्या किंवा उप लोक आयुक्तांच्या विनिर्दिष्ट लेखी आदेशास अधीन राहून, अनुसूची "ह" मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात देण्यात येईल.

३८. राज्यपालांकडे प्रतिवेदन केले असेल तेव्हा कलम १२ (५) खाली द्यावयाची माहिती.—कलम १२, पोट-कलम (५) खाली राज्यपालांकडे विशेष प्रतिवेदन करण्यात आले असेल तेव्हा अशा प्रतिवेदनाविषयी तक्रारदारास द्यावयाची माहितीही, लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांच्या विनिर्दिष्ट लेखी आदेशाच्या अधीन, अनुसूची "आय" मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात देण्यात येईल.

३९. तक्रारीची पुन्हा सुनावणी करणे.—तक्रारदाराच्या कसुरीमुळे प्रकरण समाप्त करण्यात आले असेल तर किंवा ते फाईल करण्याचा आदेश देण्यात आला असेल तर किंवा लोकसेवकाविरुद्ध तिचा एकतर्फी निर्णय झाला असेल तर, लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्तास, त्याला पुरेसे कारण दर्शविण्यात आल्यास ती तक्रार पुन्हा दाखल करून घेता येईल आणि गुणवत्तेनुसार ते प्रकरण पुन्हा सुरू करता येईल आणि त्याची पुन्हा सुनावणी करता येईल.

४०. चौकशीच्या वेळचे सर्वसाधारण अधिकार.—(१) या अधिनियमाखाली प्राथमिक चौकशी किंवा अन्वेषण करताना लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्तास, दिवाणी न्यायालयाच्या संहितेच्या पहिल्या अनुसूचीतील आदेश, अकरा, नियम १२, १३, १४, आणि २१; आदेश बारा नियम ३ अ; आदेश १३ नियम १०; आदेश सोळा नियम १ ते ७, १०, ११, १२ फक्त दंड लावण्याबाबत, १४ १५ व १६ यामध्ये अंतर्भूत असलेले सर्व अधिकार परिस्थितीनुसार आवश्यक असतील अशा बदलांसह, असतील.

(२) पूर्वोक्त आदेश सोळा नियम १२ अनुसार लादलेल्या दंडाची कोणतीही रक्कम ही पक्षकाराकडून जमीन महसुलाच्या थकबाकीप्रमाणे वसूल करण्यात येईल.

४१. प्रमाणित प्रत.—कोणत्याही व्यक्तीस, लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त यांच्यासमोर चाललेल्या कामकाजाच्या अभिलेखाची प्रमाणित प्रत मिळण्याचा हक्क असणार नाही.

परंतु, कलमे १० (२) व १४ (१) यांच्या उपबंधास अधीन राहून, लोक आयुक्तास किंवा उप लोक आयुक्तास एखाद्या प्रकरणी, दिलेल्या अंतिम आदेशाची किंवा त्यास योग्य वाटेल, अशा त्याच्या भागाची प्रमाणित प्रत मंजूर करण्यास परवानगी देता येईल.

४२. अभिलेख नष्ट करणे.—याबाबतीत लोक आयुक्ताने दिलेल्या सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाच्या अधीन राहून, एखादे प्रकरण समाप्त झाल्याच्या तारखेपासून तीन वर्षांच्या कालावधीनंतर त्या प्रकरणाचा अभिलेख नष्ट करता येईल. उदाहरणार्थ एखादे प्रकरण २० फेब्रुवारी १९७३ ला समाप्त झाले असेल तर त्याचा अभिलेख १९७६ नंतर नष्ट करण्यात येईल.

परंतु, मूळ तक्रार व काढण्यात आलेला शेवटचा आदेश किंवा निष्कर्ष कायम जतन करण्यात येईल.

४३. साक्षीदारांची उपस्थिती.—(१) अधिनियमान्वये कोणतीही प्राथमिक चौकशी किंवा कोणतेही अन्वेषण करताना, किंवा कोणत्याही वेळी, लोक आयुक्त किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्त स्वतः होऊन कोणत्याही व्यक्तीची, पुरावा देण्यासाठी किंवा त्याच्या कब्जातील कोणताही दस्तऐवज प्रस्तुत करण्यासाठी साक्षीदार म्हणून तपासणी करीत असेल आणि अशी व्यक्ती कोणत्याही खाजगी नोकरीत असेल तर अशी व्यक्ती, लोक आयुक्ताच्या कार्यालयाकडून, ती व्यक्ती पुरावा देण्यासाठी लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांच्या कार्यालयात उपस्थित राहिली होती, असे प्रमाणपत्र मिळवील, त्या प्रमाणपत्रात तिच्या उपस्थितीची तारीख व जितका वेळ तिला तेथे थांबवून घेण्यात आले असेल ती वेळ नमूद केलेली असेल.

स्पष्टीकरण.—या नियमाच्या प्रयोजनासाठी, “खाजगी” सेवा याचा अर्थ लोक सेवकाखेरीज अन्य कोणतीही नोकरी.

(२) अशा व्यक्तीने असे प्रमाणपत्र आपल्या मालकाकडे प्रस्तुत केल्यास, ती अशा तारखेस किंवा तारखांस कामावर असल्याचे मानले जाईल व अशा तारखेस किंवा तारखांस ती अनुपस्थित दाखविली जाणार नाही. किंवा कोणत्याही प्रकारे शिक्षा करण्यात येणार नाही.

(३) अशी व्यक्ती ही, जिला नागरी सेवा नियम किंवा विनियम लागू आहेत अशी लोकसेवक असेल तर, ती तिला अशा प्रकारे समन्सने बोलाविण्यात आले होते व ती लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांच्या कार्यालयात उपस्थित होती हे नमूद केलेले प्रमाणपत्र मिळवील, असे प्रमाणपत्र सादर केल्यानंतर ज्या तारखेस किंवा तारखांना ती, लोक आयुक्त किंवा उप लोक आयुक्त यांच्या कार्यालयात उपस्थित असेल त्या तारखेस किंवा त्या तारखांना ती कामावर असल्याचे समजले जाईल.

(४) अशी व्यक्तीही कोणत्याही सेवेत नसल्यास, लोक आयुक्तास किंवा यथास्थिती उप लोक आयुक्तास योग्य वाटेल तर, अशा व्यक्तीस, दिवाणी नियम पुस्तिकेत उल्लेखिलेल्या दराने प्रवास भत्ता, कोणताही असल्यास व निर्वाह भत्ता देण्यात येईल.

अनुसूची "अ"

[नियम ३ पहा]

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई यांच्या समक्ष

तक्रार क्र. लोक/उप लोक

दिनांक

२०

अ. ब. (वर्णन व निवासस्थान)

तक्रारदार.

विरुद्ध

क. ड. (वर्णन व निवासस्थान)

ज्याच्याविरुद्ध तक्रार करण्यात आली असेल तो लोकसेवक.

यात तक्रारदाराची तक्रार पुढीलप्रमाणे आहे :-

[येथे, ज्याविरुद्ध तक्रार करण्यात आली असेल त्या कृत्याचा व गाऱ्हाणे किंवा आरोप यांचा थोडक्यात सारांश द्यावा.]

[लांबलचक निवेदने टाळावीत.]

[ज्या आदेशाविरुद्ध तक्रार करण्यात आली त्या आदेशाच्या तारखेपासून १२ महिने संपल्यानंतर गाऱ्हाणे अंतर्भूत असलेली तक्रार करण्यात आली असेल त्या बाबतीत, ज्याविरुद्ध तक्रार करण्यात आली ते कृत्य तक्रारदाराला केव्हा माहिती झाले ती तारीख व कलम ८(५) (अ) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या मुदतीत तक्रार का करण्यात आली नाही याबद्दल पुरेशी कारणे दर्शविणारे निवेदन द्या].

तक्रारीतील विधानास पुष्टी देणारे यथोचितरीत्या शपथबद्ध करण्यात आलेले शपथपत्र यासोबत दाखल करण्यात आले आहे.

दिनांक :

[महिना व वर्ष]

[तक्रार करणाऱ्याची सही किंवा अंगठ्याचा ठसा]

अनुसूची "ब"

[नियम ९ (२) पहा]

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, यांचे कार्यालय

ची तक्रार क्रमांक.

पक्षकारांची नावे :- (१) तक्रारदार.

विरुद्ध

ज्याच्याविरुद्ध तक्रार करण्यात आली असेल अशा व्यक्ती.

(१)

(२)

(३)

च्या बतीने दाखल करण्यात आलेल्या दस्तावेजांची यादी.

दस्तऐवजाचा अनुक्रमांक	दस्तऐवजाचे थोडक्यात वर्णन	मूळ प्रमाणित प्रत किंवा खरी प्रत	शेरा
(१)	(२)	(३)	(४)

पडताळण्यात आले.

दिनांक :

अधिकाऱ्याची सही.

दाखल करणाऱ्या पक्षकाराची सही.

अनुसूची "क"

[नियम १४ पहा]

(तक्रार करणाऱ्याचे नाव व पत्ता द्या)

..... यांस,
 लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त यांच्या नावे आपण पाठविलेली दिनांक ची
 तक्रार या कार्यालयास रोजी पोहोचली, ती तक्रार लो./उप लो. क्रमांक
 म्हणून नोंदण्यात आली आहे.
 पुढील सर्व पत्रव्यवहारात ह्या क्रमांकाचा उल्लेख न चुकता करावा.
 आपल्या तक्रारीत खालीलप्रमाणे दोष आहेत :-
 ते दोष दुरुस्त केल्याशिवाय आपली तक्रार दाखल करून घेता येणार नाही. ते दिनांक
 रोजी किंवा त्यापूर्वी दुरुस्त करावे.

तारीख :

अधीक्षक,

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त यांचे कार्यालय,
मुंबई.

अनुसूची "ड"

[नियम २१ पहा]

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, महाराष्ट्र, मुंबई यांच्या समक्ष

तक्रार क्र. लोक/उप लोक क्रमांक

तक्रारदार

विरुद्ध

ज्याच्याविरुद्ध तक्रार असेल तो लोकसेवक,

..... यांस,

पूर्वोक्त तक्रारीची येथे रोजी

(ठिकाण)

(दिनांक)

सुनावणी करण्याचे निश्चित केले आहे याची नोंद घ्यावी, त्यासाठी आपण, येथे
 आपल्या साक्षीदारांसह, कोणतेही असल्यास, न चुकता उपस्थित राहणे आवश्यक आहे.

या नोटीशीनुसार आपण उपस्थित राहण्यास कसूर केल्यास, त्या बाबीवर आपल्या अनुपस्थितीत निर्णय
 घेण्यात येईल याची नोंद घ्यावी.

माझ्या सहीने व कार्यालयाच्या शिक्क्याने देण्यात आली.

दिनांक :

सहायक निबंधक,

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई
यांचे कार्यालय.

अनुसूची "ई"

[नियम २६ पहा]

साक्षीदारांना पाठवावयाचे समन्स,

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई यांच्या कार्यालयात

तक्रार क्र. लोक/उप लोक क्रमांक

तक्रारदार

विरुद्ध

ज्याच्याविरुद्ध तक्रार करण्यात आली असेल तो लोकसेवक यास,

ज्याअर्थी, वरील तक्रारीत यांच्या वतीने लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त यांच्या कार्यालयात साक्षीदार म्हणून आपली उपस्थिती आवश्यक आहे, त्या अर्थी, याद्वारे, आपणास दिनांक रोजी सकाळी ११ वाजता त्यांच्या समक्ष हजर स्वतः राहण्यास व आपल्या सोबत पुढील दस्तऐवज आणण्यास किंवा ते सिद्ध करू शकेल अशा आपल्या नोकराच्या किंवा अभिकर्त्याच्यामार्फत ते पाठविण्यास फर्माविण्यात येत आहे.

तुमचा प्रवासभत्ता, इतर खर्च व एका दिवसाचा निर्वाह भत्ता म्हणून रु. इतकी रक्कम या कार्यालयात अनामत म्हणून ठेवण्यात आली असून तुम्ही तेथे हजर झाल्यानंतर ती तुम्हास देण्यात येईल. येथे येण्यापूर्वी तुम्हाला ती रक्कम हवी असल्यास, तुम्ही तसे या कार्यालयास कळवावे म्हणजे ती रक्कम मनिऑर्डरने तुम्हाला पाठविण्यात येईल, कायदेशीर कारणाशिवाय या आदेशाचे अनुपालन करण्यात तुम्ही कसूर केल्यास, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ याच्या पहिल्या अनुसूचीमधील आदेश सोळा, नियम १२ मध्ये घालून दिल्याप्रमाणे तुम्ही अनुपस्थितीच्या परिणामास अधीन राहाल.

माझ्या सहीने व कार्यालयाच्या शिक्क्याने दिले.

सहाय्यक निबंधक,

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, यांचे कार्यालय,

अनुसूची "फ"

[नियम ३२ पहा]

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई यांच्या कार्यालयात

तक्रार क्र. लोक/उप लोक क्रमांक

तक्रारदार

विरुद्ध

ज्याच्याविरुद्ध तक्रार केली असेल तो लोकसेवक यास,

अधिनियमाच्या कलम १० (४) अन्वये, लोक आयुक्तांनी/उप लोक आयुक्तांनी —

- * (अ) तक्रार झुल्लक किंवा त्रासदायक आहे, किंवा ती सदहेतूने करण्यात आलेली नाही, किंवा
 - * (ब) अन्वेषण करण्यासाठी किंवा यथास्थिती ते चालू ठेवण्यासाठी पुरेशी कारणे नाहीत, किंवा
 - * (क) तक्रार करणाऱ्याला इतर उपाययोजना उपलब्ध आहेत आणि प्रकरणाच्या परिस्थितीत, तक्रारदाराने अशा उपाययोजनांचा अवलंब करावा हे अधिक उचित आहे या कारणास्तव अन्वेषण करण्याचे नाकारले आहे/किंवा अन्वेषण करण्याचे थांबले आहे याची नोंद घ्यावी.
- माझ्या सहीने व कार्यालयाच्या शिक्क्याने दिले.

सहाय्यक निबंधक,

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई
यांचे कार्यालय,

दिनांक :

अनुसूची " ग "

[नियम ३३ पहा]

अधिनियमाच्या कलम ११ (१) अन्वये दस्तऐवज प्रस्तुत करण्यासाठी बजावावयाचे समन्स
लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई यांच्या कार्यालयात

तक्रार क्र. लोक/उप लोक क्रमांक

तक्रारदार

ज्याअर्थी, लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई, यांच्या समक्ष

(तक्रारदाराचे नाव व पत्ता)

यांच्याकडून

या लोकसेवकाविरुद्ध

(नांव, पदनाम, पत्ता)

च्या बाबतीत गान्हाणे अंतर्भूत असलेली तक्रार

आरोप

करण्यात आली आहे आणि लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त यांस चौकशीच्या प्रयोजनासाठी पुढील
अन्वेषणाच्या

दस्तऐवज त्यांच्यासमोर प्रस्तुत करण्यात यावे हे इष्ट वाटते :—

त्याअर्थी, याद्वारे तुमच्यावर रोजी सकाळी अकरा वाजता त्यांच्या कार्यालयात
उपस्थितीत राहण्याबाबत व उक्त दस्तऐवज स्वतः प्रस्तुत करण्याबाबत किंवा तुमच्या नोकरामार्फत,
कारकुनामार्फत किंवा अभिकर्त्यामार्फत प्रस्तुत करविण्याबाबत समन्स बजावण्यात येत आहे. यात कसूर
करू नये.

माझ्या सहीने व कार्यालयाच्या शिक्क्याने दिले.

सहाय्यक निबंधक,

दिनांक :

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई,
यांचे कार्यालय.

अनुसूची " ह "

[नियम ३७ पहा]

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई यांच्या कार्यालयात

तक्रार क्र. लोक/उप लोक क्रमांक

तक्रारदार

ज्याच्याविरुद्ध तक्रार करण्यात आली असेल तो लोकसेवक

यांस,

ज्याअर्थी, लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, यांचे, अधिनियमाच्या कलम १२, पोट-कलमे (१) व (३)
यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या त्याच्या शिफारशीवर किंवा निष्कर्षावर केलेल्या किंवा करण्याचे योजिलेल्या कारवाईने
समाधान झाले आहे, त्याअर्थी, हे प्रकरण याद्वारे समाप्त करण्यात येत आहे.

माझ्या सहीने व कार्यालयाच्या शिक्क्याने दिले.

सहाय्यक निबंधक,

दिनांक :

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई,
यांचे कार्यालय.

अनुसूची "आय"

[नियम ३८ पहा]

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई यांच्या कार्यालयात

तक्रार क्र. लोक/उप लोक क्रमांक

तक्रारदार

विरुद्ध

ज्याच्याविरुद्ध तक्रार करण्यात आली असेल तो लोकसेवक

यांस,

ज्याअर्थी, लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, यांचे, अधिनियमाच्या कलम १२, पोट-कलमे (१) व (३) यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या त्याच्या शिफारशीवर किंवा निष्कर्षावर करण्यात आलेल्या किंवा करण्याचे योजिलेल्या कारवाईने समाधान झालेले नाही आणि ज्याअर्थी, अधिनियमाच्या कलम १२ (५) अनुसार राज्यपालांकडे खास प्रतिवेदन करणे योग्य आहे असे त्यास वाटते, त्याअर्थी, त्यांनी, तदनुसार, या प्रकरणी महाराष्ट्राच्या राज्यपालांकडे असे खास प्रतिवेदन केले आहे.

माझ्या सहीने व कार्यालयाच्या शिक्क्याने देण्यात आले.

दिनांक :

सहाय्यक निबंधक,

लोक आयुक्त/उप लोक आयुक्त, मुंबई,

यांचे कार्यालय.